

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Природничо-географічний факультет
Кафедра географії

К В А Л І Ф І К А Ц І Й Н А   Р О Б О Т А

**на тему: «ЕКОТУРИЗМ ПОДІЛЛЯ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО
РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ»**

студентки 4 курсу групи ТЕ
освітньої програми «Туризм. Екскурсознавство»
спеціальності 242 «Туризм»
галузі знань 24 «Сфера обслуговування»
ступеня вищої освіти бакалавра
Іванишеної Даниїли Костянтинівни

Науковий керівник:
доцент, кандидат географічних наук Канський В.С.

Розширена шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____
(підпис) (ініціали, прізвище)

АНОТАЦІЯ

Іванишена Д. К. «Екотуризм Поділля як складова сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери»

У кваліфікаційній роботі досліджено екотуризм Поділля як важливу складову сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери регіону. Розкрито теоретичні засади екотуризму, його сутність, принципи, функції та значення для збереження природної і культурної спадщини. Охарактеризовано місце екотуризму в системі сталого розвитку, а також методичні підходи до оцінювання екотуристичного потенціалу території. Проаналізовано природно-ландшафтні ресурси Поділля, природоохоронні території, об'єкти природної спадщини, історико-культурні та соціально-економічні передумови формування екотуристичної діяльності. У роботі визначено сучасні форми, центри й маршрути екотуризму, виявлено основні проблеми використання екотуристичного потенціалу, зокрема недостатній рівень інфраструктури, інформаційного забезпечення та екологічної культури. Запропоновано напрями сталого розвитку екотуризму Поділля і практичні рекомендації щодо раціонального використання ресурсів, популяризації маршрутів та підвищення туристичної привабливості регіону.

Ключові слова: екотуризм, Поділля, сталий розвиток, туристично-рекреаційна сфера, природно-ландшафтні ресурси, природоохоронні території, екотуристичний потенціал.

ABSTRACT

Ivanyshena Danyila. «Ecotourism of Podillia as a Component of Sustainable Development of the Tourist and Recreational Sphere»

The qualification paper examines ecotourism in Podillia as an important component of the sustainable development of the region's tourist and recreational sphere. The study reveals the theoretical foundations of ecotourism, its essence, principles, functions, and significance for the preservation of natural and cultural heritage. The role of ecotourism in the system of sustainable development is characterized, along with methodological approaches to assessing the ecotourism potential of a territory. The paper analyzes the natural and landscape resources of Podillia, protected areas, natural heritage sites, as well as historical, cultural, and socio-economic prerequisites for the formation of ecotourism activities. Current forms, centers, and routes of ecotourism are identified. The main problems of using the region's ecotourism potential are outlined, including insufficient infrastructure, information support, and environmental awareness. Directions for the sustainable development of ecotourism in Podillia and practical recommendations for resource management, route promotion, and increasing regional tourist attractiveness are proposed.

Keywords: ecotourism, Podillia, sustainable development, tourist and recreational sphere, natural and landscape resources, protected areas, ecotourism potential.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОТУРИЗМУ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ	
1.1. Сутність, принципи та функції екотуризму	7
1.2. Екотуризм у системі сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери	16
1.3. Методичні підходи до дослідження екотуристичного потенціалу	23
Висновок до 1 розділу.....	33
 РОЗДІЛ 2. ЕКОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОДІЛЛЯ	
2.1. Природно-ландшафтні ресурси Поділля.....	34
2.2. Природоохоронні території та об'єкти екотуризму.....	42
2.3. Історико-культурні й соціально-економічні передумови розвитку екотуризму.....	50
Висновок до 2 розділу.....	58
 РОЗДІЛ 3. СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ ПОДІЛЛЯ	
3.1. Сучасні форми, центри та маршрути екотуризму.....	60
3.2. Проблеми використання екотуристичного потенціалу.....	66
3.3. Напрями сталого розвитку та практичні рекомендації.....	72
Висновок до 3 розділу.....	82
 ВИСНОВКИ.....	 83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний розвиток туристично-рекреаційної сфери дедалі тісніше пов'язаний із принципами сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження природної спадщини. У цих умовах екотуризм виступає не лише формою відпочинку, а й важливим інструментом екологічної освіти, підтримки місцевих громад, популяризації природоохоронних територій і формування відповідального ставлення до довкілля.

Поділля має значний екотуристичний потенціал, зумовлений різноманіттям природних ландшафтів, річкових долин, лісових масивів, геологічних і гідрологічних об'єктів, територій природно-заповідного фонду та локальних історико-культурних ресурсів. Поєднання природної мальовничості, рекреаційної привабливості й краєзнавчої насиченості створює передумови для розвитку екологічних стежок, природоохоронних екскурсій, пізнавальних подорожей, сільського зеленого туризму та комплексних маршрутів. Водночас цей потенціал використовується нерівномірно: окремі локації є недостатньо промаркованими, частина маршрутів потребує кращого інформаційного супроводу, а туристичне навантаження не завжди узгоджується з екологічною місткістю територій.

Актуальність теми посилюється потребою в системному аналізі екотуризму Поділля як складової сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери. Важливо не лише описати природні ресурси регіону, а й визначити їхню придатність для екотуристичної діяльності, виявити територіальні особливості розвитку, оцінити проблеми використання ресурсів і запропонувати практичні напрями вдосконалення екотуристичних маршрутів, сервісів та інтерпретаційної інфраструктури. Саме цим зумовлено вибір теми кваліфікаційної роботи.

Мета кваліфікаційної роботи: комплексний аналіз екотуризму Поділля як складової сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери та обґрунтуванні напрямів його подальшого вдосконалення з урахуванням природно-ресурсного

потенціалу, територіальної організації, екологічних обмежень і потреб місцевих громад.

Для досягнення мети передбачено виконання таких завдань:

- розкрити сутність і принципи екотуризму;
- охарактеризувати його місце в системі сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери;
- визначити методичні підходи до дослідження екотуристичного потенціалу;
- проаналізувати природно-ландшафтні ресурси, природоохоронні території та соціально-економічні передумови розвитку екотуризму Поділля;
- дослідити сучасні форми, центри й маршрути екотуристичної діяльності;
- виявити основні проблеми використання ресурсів;
- запропонувати напрями сталого розвитку та практичні рекомендації щодо просування екотуризму Поділля.

Об’єкт дослідження – екотуризм Поділля як форма туристично-рекреаційної діяльності, що ґрунтується на використанні природних і природно-культурних ресурсів регіону відповідно до принципів сталого розвитку.

Предмет дослідження – передумови, сучасний стан, територіальна організація, проблеми та перспективні напрями розвитку екотуризму Поділля в системі сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Методи дослідження. У роботі передбачено використання загальнонаукових і спеціальних методів: аналізу та узагальнення – для розкриття теоретичних основ екотуризму; системного підходу – для розгляду екотуризму як поєднання ресурсів, маршрутів, інфраструктури, громад і природоохоронних обмежень; порівняльно-географічного методу – для зіставлення екотуристичних можливостей різних частин Поділля; картографічного методу – для просторового відображення ресурсів і маршрутів; описового методу – для характеристики конкретних локацій; SWOT-аналізу – для визначення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз розвитку екотуризму; елементів прогнозування – для формулювання практичних рекомендацій.

Апробація результатів дослідження.

Іванишена Д.К. Екотуризм як чинник сталого розвитку Поділля. Туризм у контексті сталого розвитку України: виклики, перспективи: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 7 трав. 2026 р. / упоряд.: А. А. Майстер. Луцьк: ЛІРоЛ, 2026. 184 с.

Іванишена Д.К. Екотуризм у системі туристично-рекреаційного природокористування. Матеріали конференції «Актуальні питання географічних, біологічних і хімічних наук: основні наукові проблеми та перспективи дослідження» ВДПУ, 2026 р.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (24 рисунка, 20 таблиць, 51 використане джерело, 5 додатків, загальний обсяг 95 сторінок).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОТУРИЗМУ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність, принципи та функції екотуризму

Екотуризм у сучасній туристичній науці розглядають не лише як один із видів подорожей у природне середовище, а як спеціально організовану форму туристично-рекреаційної діяльності, що поєднує відпочинок, пізнання природи, екологічну освіту, підтримку місцевих громад і збереження природної спадщини. На відміну від масового туризму, де основний акцент часто переноситься на кількість відвідувачів, обсяг продажів і швидке споживання туристичного продукту, екотуризм виходить із потреби узгодити інтереси туриста, приймаючої території та природної системи. Саме тому екотуризм доцільно трактувати як відповідальну модель взаємодії людини з природними комплексами, у межах якої туристичний досвід не повинен призводити до деградації ландшафтів, виснаження ресурсів або знецінення локальної культурної ідентичності [1; 2].

Міжнародне екотуристичне товариство визначає екотуризм як відповідальну подорож до природних територій, що сприяє збереженню довкілля, підтримує добробут місцевого населення та передбачає інтерпретацію й освіту [1]. Це визначення є важливим для кваліфікаційної роботи, оскільки воно виокремлює три взаємопов'язані компоненти: природоохоронний, соціально-економічний та освітньо-інтерпретаційний. Якщо з подорожі вилучити природоохоронний компонент, вона перетворюється на звичайний природоорієнтований відпочинок; якщо відсутня участь місцевих громад, туристична діяльність може створювати зовнішній економічний ефект без реального розвитку території; якщо не передбачена інтерпретація, відвідувач сприймає територію переважно візуально, не розуміючи її цінності та правил відповідальної поведінки.

У широкому сенсі екотуризм є частиною природоорієнтованого туризму, але не тотожний йому. Природоорієнтований туризм може включати

прогулянки, кемпінг, рибальство, фотографування ландшафтів, відвідування водоспадів або печер без чітко вираженої природоохоронної мети. Екотуризм натомість передбачає мінімізацію впливу, інформаційний супровід, дотримання режиму територій, участь місцевих провайдерів послуг та формування екологічної свідомості. Тому екотуристичний маршрут має бути не просто красивим шляхом, а структурованим освітньо-рекреаційним продуктом: із тематикою, логікою зупинок, правилами безпеки, поясненням природних процесів, можливістю спрямування частини доходів на підтримку охорони території або локальних ініціатив [1; 8].

Для спеціальності 242 Туризм і освітньої програми «Туризм. Екскурсознавство» сутність екотуризму особливо важливо розкривати через зв'язок із екскурсійною діяльністю. Екскурсія в природному середовищі не повинна зводитися до повідомлення набору фактів про річку, ліс, печеру чи геологічний об'єкт. Її методична якість визначається здатністю екскурсовода пояснити значення об'єкта, показати причинно-наслідкові зв'язки між рельєфом, водами, ґрунтами, рослинністю, господарським освоєнням і туристичним використанням. У цьому розумінні екотуризм є сферою, де екскурсознавство поєднується з географією, ландшафтознавством, екологією, менеджментом природоохоронних територій та маркетингом сталого туристичного продукту [8; 10].

Історично екотуризм сформувався як відповідь на негативні наслідки інтенсивного розвитку масових туристичних потоків: перевантаження природних територій, забруднення, втрату автентичності приймаючих громад, стандартизацію туристичних вражень і комерціалізацію природної спадщини. У другій половині XX ст. поступово утвердилася ідея, що туризм може бути не лише споживачем ландшафту, а й інструментом його збереження. Саме в цьому полягає одна з ключових відмінностей екотуризму: природний ресурс не розглядається як безкоштовна декорація для відпочинку, а набуває статусу цінності, яку потрібно інтерпретувати, охороняти, моніторити й передавати майбутнім поколінням [2; 18].

Поняття екотуризму слід відмежовувати від близьких термінів с «зелений туризм», «сільський туризм», «сталий туризм», «активний туризм», «геотуризм». Зелений і сільський туризм часто пов'язані з перебуванням у сільській місцевості, локальною кухнею, садибами, побутом і традиціями; вони можуть мати екологічну складову, але не завжди передбачають відвідування природоохоронних об'єктів або екологічну інтерпретацію. Сталий туризм є ширшим поняттям, оскільки стосується бажаного способу розвитку будь-яких видів туризму – міського, культурного, ділового, курортного чи екскурсійного. Екотуризм є вузьким сегментом сталого туризму, зосередженим насамперед на природних територіях і природоохоронних цінностях [3; 4].

У межах цієї роботи екотуризм доцільно розуміти як організовані або самодіяльні подорожі природними та природно-культурними територіями Поділля, що здійснюються з пізнавальною, рекреаційною й освітньою метою, передбачають дотримання екологічних норм, мінімізацію негативного впливу на ландшафти, підтримку місцевих громад та популяризацію цінності природної спадщини. Таке робоче визначення враховує як міжнародні підходи, так і українські правові реалії, зокрема регулювання рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду [7; 8; 10].

Зміст екотуризму розкривається через систему принципів. Першим із них є принцип природоохоронної пріоритетності. Він означає, що туристична діяльність не може бути виправданою, якщо вона призводить до руйнування цінних природних комплексів, погіршення стану оселищ, витоку водних ресурсів, забруднення водних об'єктів або порушення режиму охорони. Для Поділля цей принцип особливо актуальний через наявність каньйоноподібних річкових долин, Товтрового пасма, лісостепових ділянок, заповідних урочищ, заказників, національних природних парків і природного заповідника «Медобори», де різні території мають різний режим допустимого використання [10; 14; 15]. Другим принципом є мінімізація антропогенного впливу. Він охоплює як поведінку туристів, так і організаційні рішення туроператорів, екскурсоводів, адміністрацій природоохоронних установ та громад.

Практичними проявами цього принципу є маркування стежок, недопущення хаотичного руху поза маршрутом, використання існуючих доріг і доріжок, заборона збирання рідкісних рослин, дотримання правил пожежної безпеки, обмеження шуму, впровадження підходу «не залишай слідів», сортування або винесення сміття з маршруту. В українському нормативному полі туристичний маршрут у межах ПЗФ розглядається як спеціально обладнаний шлях, що прокладається, маркується та облаштовується для демонстрації природних і культурних цінностей [8]. Третій принцип – екологічна освіта та інтерпретація. Екотуризм не обмежується фактом перебування на природі: він повинен формувати в туриста нове розуміння території. Інтерпретація допомагає перетворити ландшафт на змістовний текст: кам'янистий схил стає свідченням геологічної історії, річкова долина – результатом тривалих ерозійних процесів, лісова ділянка — оселищем видів, а місцева легенда – елементом нематеріальної спадщини. Саме тому ефективний екотуристичний продукт потребує не лише маршруту, а й тематичного сценарію, інформаційних стендів, QR-кодів, карт, правил поведінки, пояснення взаємозв'язків між природними компонентами [1; 8]. Четвертим принципом є участь і вигода місцевих громад. Екотуризм втрачає зміст, якщо місцева громада стає лише фоном для зовнішньої туристичної активності. Стала модель передбачає залучення місцевих гідів, власників садиб, виробників локальної продукції, працівників культури, освітян, громадських організацій і органів місцевого самоврядування. У такому разі туристичні потоки можуть стимулювати зайнятість, малі підприємницькі ініціативи, збереження локальної кухні, ремесел і традицій, а також підтримувати позитивну мотивацію громади до охорони природного середовища [1; 9; 11]. П'ятий принцип – наукова обґрунтованість і моніторинг. Екотуристичний маршрут бажано розробляти на основі даних про природні ресурси, режим охорони, сезонні обмеження, доступність, ризики, стан інфраструктури та можливе рекреаційне навантаження. Для природоохоронних територій важливими є регулярні спостереження за станом екостежок, джерел, місць відпочинку, популяцій рідкісних видів, ерозійних процесів і поведінки відвідувачів. Наприклад,

офіційні ресурси національних парків і заповідників Поділля подають інформацію про рекреаційні ділянки, екостежки, маршрути, об'єкти природної спадщини та правила відвідування, що є вихідною базою для подальшого дослідження [12; 13; 14]. Шостий принцип – етичність туристичної комунікації. Реклама екотуристичного продукту не повинна створювати ілюзію необмеженої доступності будь-яких природних територій. Для частини ділянок можуть діяти сезонні, безпекові або природоохоронні обмеження. Некоректним є просування локацій, де відсутні умови для безпечного відвідування, немає погодженого маршруту або існує ризик пошкодження цінних природних комплексів. Відповідальний маркетинг має пояснювати не лише «що побачити», а й «як поводитися», «коли краще відвідувати», «які обмеження врахувати» і «чому це місце потребує обережного ставлення» [3; 8]. Отже, екотуризм може бути представлений як система, де природний ресурс, туристична інфраструктура, освітня інтерпретація, економічна вигода громади та природоохоронне управління утворюють єдину функціональну модель. Якщо один із компонентів випадає, система стає нестійкою. Наприклад, красивий ландшафт без правил відвідування може бути швидко деградований; добре промаркована стежка без змістовної інтерпретації не забезпечить освітнього ефекту; туристичні доходи без місцевої участі не сприятимуть територіальному розвитку; сувора охорона без комунікації з відвідувачами може не сформувати суспільної підтримки природоохоронної справи.

Рис. 1.1. Структурна модель екотуризму [1; 2; 3; 8].

Таблиця 1.1

Відмінності екотуризму від суміжних форм туристично-рекреаційної діяльності [1; 3; 4; 8].

Форма туризму	Ключова ознака	Зв'язок з екотуризмом	Приклад для Поділля
Природоорієнтований туризм	Перебування або активність у природному середовищі	Може бути базою для екотуризму, якщо додано природоохоронну мету, інтерпретацію та правила поведінки	Прогулянка каньйоном, фотомандрівка, оглядова подорож
Екотуризм	Відповідальна подорож, що поєднує охорону природи, освіти й користь для громади	Є спеціалізованою природоохоронно-освітньою формою сталого туризму	Екостежка в межах заповідника або НПП із супроводом фахівця
Сільський зелений туризм	Перебування в сільській місцевості, локальний побут, садиби, традиції	Може доповнювати екотуризм через локальну гостинність і підтримку громади	Садиба біля річкової долини з локальними екскурсіями
Геотуризм	Пізнання геологічної та геоморфологічної спадщини	Є важливим різновидом екотуризму для територій із виразною геоспадщиною	Товтрове пасмо, Смотрицький і Дністерський каньйони
Сталий туризм	Загальний принцип збалансованого розвитку будь-яких видів туризму	Екотуризм є одним із практичних сегментів сталого туризму	Управління маршрутами, відходами, сервісом і навантаженням

Функціональний зміст екотуризму виявляється в тому, які результати він може забезпечити для туриста, території та суспільства. Насамперед варто виокремити рекреаційну функцію. Вона пов'язана з відновленням фізичних, психоемоційних і духовних сил людини через перебування у природному середовищі, споглядання ландшафтів, помірну рухову активність, зміну інформаційного та урбанізованого середовища. У нормативному визначенні рекреаційної діяльності в межах ПЗФ акцент зроблено саме на створенні умов для відпочинку, оздоровлення й туризму в природних умовах із дотриманням режиму охорони заповідних комплексів [8].

Другою є пізнавальна функція. Вона полягає в набутті знань про природні комплекси, рельєф, водні об'єкти, рослинний і тваринний світ, історію

природокористування, охоронні режими й локальні екологічні проблеми. Для Поділля пізнавальний потенціал особливо вагомий, адже регіон має поєднання лісостепових рівнин, річкових долин, каньйонів, вапнякових пасом, печерних систем, заповідних лісових масивів і водно-болотних угідь. Такі об'єкти дозволяють розробляти екскурсії з географічним, ландшафтознавчим, гідрологічним, ботанічним, зоологічним і краєзнавчим змістом [12; 13; 14].

Третьою є природоохоронна функція. Її реалізація можлива тоді, коли екотуристична діяльність створює додаткові стимули та ресурси для збереження території. Це можуть бути кошти від екскурсій і рекреаційних послуг, волонтерські акції, участь туристів у громадській науці, популяризація правил поведінки, підвищення суспільної підтримки національних парків і заповідників. Однак природоохоронна функція не виникає автоматично: вона потребує управління, контролю, лімітування навантаження, партнерства з адміністраціями ПЗФ і відповідального позиціонування маршруту [8; 18].

Четверта функція – соціально-економічна. Екотуризм здатний підтримувати малі територіальні економіки через послуги гідів, садиб, харчування, прокату спорядження, локального транспорту, сувенірної продукції, майстер-класів і тематичних подій. Для сільських і малих міських громад Поділля це може бути одним із напрямів диверсифікації зайнятості, особливо там, де традиційні види господарства не забезпечують достатнього рівня доходів. Водночас економічний ефект повинен бути збалансований із природоохоронними вимогами: перевантаження локацій заради короткострокового прибутку суперечить суті екотуризму [1; 9; 11].

П'ята функція – культурно-інтерпретаційна. Природний ландшафт Поділля майже завжди взаємодіє з історико-культурними маркерами: давніми поселеннями, замками, монастирями, традиційним природокористуванням, локальними легендами, топонімами, етнографічними практиками. Екотуризм не заперечує культурної складової, навпаки, він може показати, як природа формувала розселення, оборону, ремесла, водокористування, транспортні шляхи й символіку місця. Такий підхід особливо важливий для екскурсознавства,

оскільки дозволяє створювати комплексні маршрути, де природа і культура не розділяються штучно.

Шоста функція – виховна та ціннісна. Вона полягає у формуванні екологічної культури туристів, студентів, школярів, місцевих мешканців і працівників туристичної сфери. Екотуристична подорож може мати більший виховний ефект, ніж аудиторна лекція, якщо людина безпосередньо бачить річку, каньйон, ліс, джерело, рідкісну рослину або наслідки антропогенного впливу. Саме через досвід місця легше пояснити цінність природної спадщини та необхідність обмежень, які іноді сприймаються туристами як незручність, але насправді є умовою збереження ресурсу.

Сьома функція – іміджева. Для регіону екотуризм може стати частиною туристичного бренду, який підкреслює не тільки історичні пам'ятки, а й природну унікальність. Поділля часто асоціюється з каньйонами, Товтрами, Бакотою, Дністром, Південним Бугом, лісостеповими краєвидами, печерами та локальними курортними ресурсами. Якщо ці образи подані відповідально, з дотриманням природоохоронних норм, вони можуть формувати конкурентну перевагу регіону на внутрішньому туристичному ринку [9; 11; 12].

Таблиця 1.2

Основні функції екотуризму та їх практичне значення [1; 9; 18]

Функція	Зміст	Практичне значення для туристично-рекреаційної сфери
Рекреаційна	Відновлення фізичних і психоемоційних сил у природному середовищі	Створення якісних маршрутів короткотривалого і тривалого відпочинку
Пізнавальна	Ознайомлення з ландшафтами, біорізноманіттям, геоспадщиною, водними об'єктами	Формування змістовних екскурсійних програм і природничих турів
Природоохоронна	Підтримка охорони територій, правил відвідування, екологічного моніторингу	Зменшення хаотичного навантаження, залучення коштів і уваги до ПЗФ
Соціально-економічна	Зайнятість, локальні послуги, розвиток малого бізнесу	Диверсифікація доходів громад, підтримка локальної продукції

Культурно-інтерпретаційна	Пояснення взаємозв'язку природи, історії та культури території	Поглиблення екскурсійного змісту та унікальності маршруту
Виховна	Формування екологічної культури і відповідального стилю подорожей	Зміна поведінкових моделей туристів і місцевих мешканців
Іміджева	Позиціонування регіону через природну спадщину і сталі практики	Посилення туристичного бренду Поділля

Рис. 1.2. Смотрицький каньйон як приклад природної основи екотуризму Поділля

Наведена фотоілюстрація демонструє важливу рису подільських екотуристичних ресурсів: їхня привабливість пов'язана не лише з естетикою краєвиду, а й з науково-пізнавальною цінністю. Каньйоноподібні долини можуть бути основою для пояснення ерозійних процесів, геологічної будови, ролі водних потоків у формуванні рельєфу, а також для розмови про безпечну поведінку на крутих схилах і необхідність руху тільки визначеними шляхами. Саме поєднання емоційного враження, наукового змісту та природоохоронних правил перетворює відвідування таких місць на екотуристичну практику.

1.2. Екотуризм у системі сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери

Сталий розвиток є базовою концепцією, без якої неможливо коректно пояснити сучасне значення екотуризму. У класичному формулюванні, поданому у звіті «Наше спільне майбутнє», сталий розвиток означає такий розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не позбавляючи майбутні покоління можливості задовольняти власні потреби [17]. Для туризму це означає, що природні, культурні, соціальні й економічні ресурси дестинації не можуть використовуватися за принципом короткострокового прибутку. Туристична територія має залишатися придатною для життя місцевої громади, привабливою для відвідувачів і екологічно стійкою в довготривалій перспективі. UN Tourism визначає сталий туризм як туризм, що повною мірою враховує теперішні й майбутні економічні, соціальні та екологічні наслідки, задовольняючи потреби відвідувачів, індустрії, довкілля та приймаючих громад [2; 5]. Це визначення є методологічно важливим, оскільки воно зміщує увагу з окремого туристичного продукту на всю систему наслідків. Екотуризм у цій системі виконує роль практичного інструмента сталості там, де ключовим ресурсом виступає природа: національний парк, заповідник, річкова долина, лісовий масив, каньйон, геологічний об'єкт, водоспад, джерело або екологічна стежка.

Глобальні стандарти сталого туризму GSTC групують критерії навколо чотирьох блоків: сталого управління, соціально-економічних впливів, культурних впливів та екологічних впливів, включно зі збереженням біорізноманіття і ландшафтів [3]. Для екотуризму така рамка особливо корисна, адже вона запобігає вузькому розумінню екологічності як просто «зеленого» образу у рекламі. Екотуристичний продукт повинен мати управлінську основу, приносити реальну користь громаді, поважати культурну спадщину та водночас мінімізувати споживання ресурсів, забруднення і тиск на природні комплекси. Екотуризм у системі сталого розвитку можна розглядати як перехід від моделі «природа як ресурс споживання» до моделі «природа як партнер розвитку території». У першій моделі турист приїжджає, використовує краєвид, залишає витрати лише частково й часто не усвідомлює власного впливу. У другій моделі

туристичний продукт проектується так, щоб відвідувач зрозумів цінність місця, дотримався правил, підтримав локальні послуги й отримав якісний пізнавальний досвід. Саме така логіка є важливою для Поділля, де природні об'єкти часто розташовані поруч із селами, малими містами, історичними пам'ятками та територіями господарського використання.

Українське законодавство створює базові умови для розуміння екотуризму в межах туристично-рекреаційної сфери. Закон України «Про туризм» визначає правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики в галузі туризму [6]. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» встановлює правові основи організації, охорони та використання територій і об'єктів ПЗФ [7]. Для екотуризму принциповим є те, що природоохоронні території мають особливу цінність і режим, тому туристична діяльність у їх межах не може організовуватися довільно. Окреме значення має Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. У ньому рекреаційні ресурси визначені як об'єкти, явища і процеси природного та антропогенного походження, які можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності; туристичний маршрут – як спеціально обладнаний шлях, що прокладається, маркується та облаштовується для демонстрації природних, оздоровчих, естетичних, історико-культурних та інших цінностей [8]. Отже, екотуризм на заповідних територіях потребує не тільки туристичної ідеї, а й організаційного, правового й інфраструктурного оформлення. Стратегія розвитку туризму та курортів в Україні на період до 2026 року підкреслює необхідність ефективного комплексного використання туристичного й курортно-рекреаційного потенціалу, зокрема через розв'язання проблем рекреаційного природокористування, охорони довкілля, розвитку туристичних територій і брендингу [9]. Ці положення напряду співвідносяться з екотуризмом Поділля, оскільки регіон має значний природний потенціал, але потребує системної організації маршрутів, сервісів, інформаційної підтримки, безпекових правил і механізмів залучення громад.

Державне агентство розвитку туризму України у своїй місії акцентує на формуванні сучасної, сталої та діджиталізованої системи туризму, що відповідає європейським стандартам [11]. Для екотуризму це означає потребу не тільки в польових стежках, а й у цифрових картах, онлайн-комунікації з відвідувачами, електронних квитках там, де це доречно, QR-інтерпретації, актуальних правил безпеки, доступній інформації про маршрути та прозору представленні природоохоронних обмежень. Цифровізація в цьому випадку не замінює природу, а допомагає відвідувачу поводитися відповідально й отримувати якісний досвід.

У системі сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери екотуризм виконує роль балансира між попитом на природні враження та потребою збереження природних комплексів. Зростання внутрішнього туризму й популярність коротких подорожей можуть стимулювати відвідування маловідомих природних локацій. Без управління це створює ризики: стихійні паркування, засмічення, руйнування стежок, небезпечні фото на урвищах, турбування тварин, поширення несанкціонованих маршрутів. Екотуристичний підхід пропонує іншу модель – не забороняти відвідування повністю, а спрямовувати його в межі зрозумілих маршрутів і правил. Екологічний вимір сталого розвитку в екотуризмі передбачає охорону біорізноманіття, ландшафтів, водних ресурсів, ґрунтів і геологічних об'єктів. На практиці це означає контроль за кількістю відвідувачів на чутливих ділянках, облаштування настилів або оглядових майданчиків у місцях ризику, заборону руху поза стежкою, обмеження моторизованої активності, інформування про сезон тиші, попередження ерозії та рекультивацію пошкоджених місць. Екотуризм у такій логіці не є «м'яким» видом діяльності автоматично; він стає м'яким лише за умови продуманого управління. Соціальний вимір сталого розвитку полягає в тому, що туризм має враховувати інтереси місцевих мешканців, не створювати конфліктів за ресурси, не погіршувати повсякденне життя громади й не витісняти локальні практики. Для подільських громад це особливо важливо, оскільки природні маршрути часто проходять через території, де люди живуть, ведуть

господарство, користуються дорогами, пасовищами, лісами, береговими зонами. Сталый екотуризм має вибудовувати співпрацю: громада не повинна лише терпіти туристів, вона має брати участь у плануванні, сервісах і отриманні вигод.

Економічний вимір полягає в життєздатності туристичного продукту. Екотуристичний маршрут не може бути сталим, якщо він не має організаційної моделі, відповідальних виконавців, інформаційної підтримки, базових сервісів і джерел утримання інфраструктури. Водночас прибутковість не повинна досягатися через перевантаження території. Завдання полягає у пошуку оптимальної місткості: краще мати менший, але керований потік відповідальних відвідувачів, ніж великий стихійний потік, який швидко руйнує ресурс і формує негативне ставлення місцевих мешканців.

Культурний вимір сталого розвитку пов'язаний із повагою до місця. У Поділлі природні об'єкти часто мають культурні нашарування: топоніми, легенди, релігійні пам'ятки, залишки давнього природокористування, історичні дороги, фортифікації, монастирі, млини, традиційні поселення. Екотуризм може посилювати цю спадщину, якщо пояснює її у взаємозв'язку з природним середовищем. Але він може і спрощувати її до поверхової картинки, якщо просування локації обмежується видовищністю, без контексту та поваги до місцевої пам'яті.

Для туристично-рекреаційної сфери екотуризм є також способом зменшення сезонної та просторової нерівномірності. На відміну від пляжного або суто літнього відпочинку, екотуристичні маршрути можуть бути адаптовані до різних сезонів: весняне спостереження за первоцвітами й птахами, літні водні та пішохідні маршрути, осінні ландшафтні екскурсії, зимові прогулянки з акцентом на сліди тварин і особливості лісових екосистем. Проте сезонність має враховувати природоохоронні обмеження, безпеку та доступність.

У межах сталого розвитку особливої ваги набуває поняття рекреаційної місткості. Воно пов'язане з максимально допустимим рівнем відвідування, за якого територія зберігає природні властивості, а туристи отримують якісний досвід без надмірного скупчення, шуму й конфліктів. Для каньйонів, вузьких

стежок, печер, заболочених ділянок або оглядових майданчиків перевищення місткості може бути небезпечним не лише для природи, а й для самих туристів. Тому сталий екотуризм потребує попереднього планування й постійного моніторингу.

Один із важливих викликів – уникнення так званого «зеленого камуфляжу», коли будь-який відпочинок на природі рекламується як екотуризм без реального дотримання його принципів. Ознаками псевдоекотуризму можуть бути відсутність екологічної інформації, ігнорування правил ПЗФ, масові розважальні події в чутливих природних місцях, неврахування інтересів громади, відсутність системи поводження з відходами, використання природних символів лише для комерційного іміджу. Саме тому в роботі важливо спиратися на чіткі критерії, а не тільки на назву продукту.

Схема показує, що екотуризм є не окремою «природною прогулянкою», а способом узгодження охорони природи, економічного розвитку та соціального добробуту.

Рис. 1.3. Екотуризм у площині сталого розвитку [2; 3; 4; 17; 18]

Таблиця 1.3

Взаємозв'язок критеріїв сталого туризму та екотуризму [3; 4; 8]

Блок сталості	Зміст у стандартах сталого туризму	Практичне втілення в екотуризмі Поділля
Стале управління	Планування, відповідальні виконавці, моніторинг, прозора інформація	Погоджені маршрути, правила відвідування, карти, відповідальні гіді, облік відвідувачів
Соціально-економічні впливи	Користь для місцевих громад, зайнятість, якість послуг	Локальні садиби, послуги провідників, місцева продукція, партнерство з громадами
Культурні впливи	Повага до спадщини, автентичність, інтерпретація культури	Поєднання природних екскурсій з історією поселень, традиційним природокористуванням і локальними легендами
Екологічні впливи	Збереження біорізноманіття, ландшафтів, зменшення забруднення	Маркування стежок, лімітування навантажень, заборона збору рослин, поводження з відходами

Рис. 1.4. Дністерський каньйон як природна дестинація для сталого екотуризму

Дністерський каньйон є прикладом території, де сталий підхід є необхідною умовою туристичного використання. Офіційні описи підкреслюють різноманіття скель, печер, водоспадів, оселищ рідкісних видів, водних маршрутів і можливостей для трекінгу, велоподорожей, рафтингу, спостереження за птахами та геотуризму [13; 16]. Така різноманітність створює високий туристичний потенціал, але водночас потребує чіткого зонування, безпекових правил, обліку сезонних обмежень і відповідального поводження з водними та прибережними екосистемами. Подільські Товтри також добре демонструють зв'язок екотуризму і сталого розвитку. Офіційний сайт НПП «Подільські Товтри» подає інформацію про рекреаційні ділянки «Сокіл», «Теремці», «Давня Бакота», «Студениця», екскурсії, природну спадщину, водноболотні угіддя, орнітологічні матеріали, моніторинг і наукову роботу [12]. Для кваліфікаційної роботи це важливо, бо показує: сучасний екотуризм потребує не лише природних ресурсів, а й інституційної бази – адміністрації парку, інформаційних ресурсів, еколого-освітніх матеріалів, рекреаційних ділянок і системи комунікації з відвідувачами. Природний заповідник «Медобори» демонструє інший аспект проблеми: території суворішого природоохоронного режиму можуть мати екостежки та еколого-освітні програми, але їхнє використання має бути особливо обережним. Офіційні матеріали заповідника вказують на площу 95,167 км², значне різноманіття рослин і тварин, 90 % вкриття території лісом, 13 км екостежок і 3 екостежки [14]. Це приклад того, як екотуризм може функціонувати не як масова рекреація, а як контрольована еколого-освітня діяльність, зорієнтована на розуміння цінності природних комплексів.

У сталому розвитку туристично-рекреаційної сфери екотуризм виконує також компенсаційну функцію щодо урбанізованого способу життя. Міські мешканці потребують якісних природних просторів для відпочинку, але їхня присутність на природних територіях має бути культурно й екологічно організованою. Це відкриває перспективи для коротких маршрутів вихідного дня, навчальних природничих екскурсій, студентських практик, сімейних

екомандрівок, інтеграції цифрових матеріалів і локального гідуювання. Водночас саме популярність коротких поїздок потребує управління, бо стихійні одноденні потоки часто залишають найбільше сміття і найменше економічної користі громаді. З позиції туристичного менеджменту екотуризм слід розглядати як продукт із підвищеною відповідальністю. Його якість визначається не тільки враженнями туриста, а й тим, чи зберігся ресурс після відвідування, чи отримала громада користь, чи було забезпечено безпеку, чи сформовано екологічну обізнаність. Для такої оцінки звичайних маркетингових показників недостатньо. Потрібно враховувати індикатори стану довкілля, рівень дотримання правил, якість інтерпретації, доступність інформації, партнерство з ПЗФ і громадами, а також відповідність маршруту режиму території.

Таблиця 1.4

Потенційні позитивні та негативні наслідки екотуризму для сталого розвитку територій [8; 18; 19]

Сфера впливу	Позитивні наслідки за умови належного управління	Ризики за умови стихійного розвитку
Довкілля	Підтримка охорони природи, екоосвіта, спрямування потоків визначеними маршрутами	Витоптування, ерозія, сміття, шум, турбування тварин, пошкодження рослинності
Громада	Додаткові доходи, зайнятість, локальні послуги, посилення ідентичності	Конфлікти з туристами, нерівномірний розподіл вигод, зростання навантаження на інфраструктуру
Туристичний бізнес	Диференціація продукту, формування якісної ніші, репутація відповідальності	Комерціалізація без змісту, «зелений камуфляж», короткострокове перевантаження локацій
Освіта і культура	Формування екологічної культури, популяризація природної й культурної спадщини	Поверхове споживання локацій, втрата змісту, стереотипізація місця

1.3. Методичні підходи до дослідження екотуристичного потенціалу

Дослідження екотуристичного потенціалу є необхідним етапом обґрунтування розвитку екотуризму будь-якого регіону. Потенціал не можна ототожнювати тільки з наявністю красивих природних об'єктів. Територія може мати високу ландшафтну привабливість, але бути малодоступною, небезпечною, не забезпеченою інформацією, перевантаженою або занадто чутливою до

рекреаційного використання. Водночас менш відомі локації можуть стати перспективними, якщо мають добру доступність, змістовну інтерпретацію, підтримку громади й відповідний режим використання. Тому екотуристичний потенціал доцільно розглядати як інтегральну здатність території забезпечувати екологічно відповідальні, пізнавальні й економічно доцільні туристичні практики без втрати природної цінності.

У контексті теми кваліфікаційної роботи екотуристичний потенціал Поділля має оцінюватися за кількома групами ознак: природно-ландшафтними, природоохоронними, культурно-інтерпретаційними, інфраструктурними, соціально-економічними, управлінськими та безпековими. Такий підхід дозволяє уникнути однобічності. Наприклад, НПП або заповідник може мати високу природну цінність, але обмежений режим відвідування; мальовнича річкова долина може бути привабливою, але потребувати облаштованих підходів; сільська громада може мати гостинність і локальні продукти, але не мати підготовлених гідів або промаркованих маршрутів. Оцінювання має виявляти не тільки сильні сторони, а й умови, за яких вони можуть бути реалізовані.

Перший методичний блок – аналіз джерельної бази. Він передбачає опрацювання законодавчих актів, стратегічних документів, офіційних сайтів природоохоронних установ, туристичних порталів, картографічних матеріалів, наукових публікацій, матеріалів громад, статистики та інформації про маршрути. Для цієї роботи особливе значення мають офіційні ресурси Верховної Ради України, Міндовкілля, Державного агентства розвитку туризму України, сайт природно-заповідного фонду України, офіційні сайти НПП «Подільські Товтри», НПП «Дністерський каньйон», природного заповідника «Медобори» та матеріали про НПП «Кармелюкове Поділля» [6; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15]. Другий блок – інвентаризація ресурсів. На цьому етапі визначаються природні й природно-культурні об'єкти, які можуть бути включені до екотуристичної системи. До таких ресурсів належать річкові долини, каньйони, ліси, степові ділянки, скелі, печери, джерела, водоспади, геологічні розрізи, оглядові

майданчики, місця спостереження за птахами, екологічні стежки, заповідні урочища, пам'ятки природи, національні природні парки й заповідники. Важливо фіксувати не тільки назву об'єкта, а й його цінність, стан, доступність, режим охорони, сезонність і можливу роль у маршруті. Третій блок – оцінювання туристичної привабливості. Воно може включати естетичну виразність ландшафту, унікальність об'єкта, різноманітність вражень, наявність панорам, можливість фотографування, поєднання з культурними об'єктами, зручність сприйняття для різних груп туристів. Проте для екотуризму привабливість не повинна бути єдиним критерієм. Іноді найбільш видовищні місця є найуразливішими, тому їхнє використання потребує обмежень. Методика має враховувати конфлікт між бажанням показати «найкращу локацію» та потребою зберегти її. Четвертий блок – оцінювання екологічної стійкості та обмежень. Він передбачає визначення чутливих ділянок, небезпечних схилів, рідкісних оселищ, місць гніздування, ерозійно небезпечних маршрутів, зон можливого підтоплення, територій із суворим режимом охорони. У межах ПЗФ рекреаційна діяльність повинна здійснюватися відповідно до положень про території, проєктів організації та спеціальних правил [8]. Тому екотуристичний потенціал не завжди означає збільшення відвідування: іноді найкращою рекомендацією є обмеження доступу, перенесення маршруту або використання дистанційної інтерпретації. П'ятий блок – аналіз інфраструктури та доступності. Він охоплює дороги, громадський транспорт, паркування, вказівники, маркування, інформаційні стенди, безпечні стежки, оглядові майданчики, місця відпочинку, санітарну інфраструктуру, пункти харчування, садиби, медичну доступність, мобільний зв'язок та цифрові матеріали. Для екотуризму інфраструктура повинна бути достатньою, але не надмірною. Вона має спрямовувати потоки, зменшувати тиск і підвищувати безпеку, а не перетворювати природну територію на урбанізований розважальний простір. Шостий блок – оцінювання інтерпретаційного потенціалу. Об'єкт може бути природно цінним, але складним для сприйняття без пояснення. Інтерпретаційний потенціал визначається можливістю сформулювати цікаву тему маршруту, пояснити природні процеси,

пов'язати їх з історією та культурою, розробити запитання для туристів, використати карти, схеми, порівняння, легенди, локальні історії та наукові факти. Саме цей блок є особливо близьким до екскурсознавства: екотуризм потребує не лише природничих знань, а й методики подання матеріалу. Сьомий блок – аналіз учасників і зацікавлених сторін. До них належать адміністрації природоохоронних територій, органи місцевого самоврядування, туристичний бізнес, гіді, освітні заклади, власники садиб, громадські організації, місцеві мешканці та самі туристи. Успішний екотуризм виникає там, де ці групи не діють ізольовано. Для Поділля важливо дослідити, які громади можуть бути партнерами маршрутів, де є локальні провайдери послуг, які природоохоронні установи мають екостежки, а де потрібна додаткова організаційна робота. Восьмий блок – безпекова оцінка. Вона стала особливо важливою в умовах воєнного стану та загальної нестабільності. Безпека екотуризму охоплює не лише воєнні ризики, а й природні небезпеки: круті схили, каменепади, слизькі стежки, повені, кліщі, отруйні рослини, водні ризики, переохолодження, спека, втрата орієнтації. До методики дослідження доцільно включати перевірку актуальних правил відвідування, контактів адміністрацій, доступності зв'язку, варіантів евакуації та інструктажів для туристів. Дев'ятий блок – маркетингово-комунікаційний аналіз. Він передбачає вивчення того, як територія представлена в інформаційному просторі: чи є офіційний сайт, карти, сторінки у соціальних мережах, фото, описи маршрутів, правила поведінки, можливість замовлення екскурсії, актуальні контакти. Для екотуризму важливо, щоб маркетинг не стимулював неконтрольоване відвідування, а підказував відповідальну поведінку. Якісне просування має поєднувати привабливу візуальність із природоохоронним змістом [3; 11].

Рис. 1.5. Алгоритм дослідження екотуристичного потенціалу території [8; 19].

Таблиця 1.5

Критерії оцінювання екотуристичного потенціалу території

Група критеріїв	Показники для аналізу	Можливі джерела інформації
Природно-ландшафтні	Рельєф, водні об'єкти, ліси, степові ділянки, геоспадщина, оглядові точки	Карти, наукові публікації, польові описи, офіційні ресурси ПЗФ
Природоохоронні	Категорія ПЗФ, режим охорони, рідкісні види, чутливі оселища	Законодавство, сайти парків і заповідників, матеріали Міндовкілля
Інтерпретаційні	Можливість пояснення природних процесів, тематика екскурсій, зв'язок з культурою	Екскурсійні матеріали, краєзнавчі джерела, консультації фахівців
Інфраструктурні	Доступність, стежки, маркування, стенди, місця відпочинку, зв'язок	Польове обстеження, сайти громад, карти, туристичні портали
Соціально-економічні	Послуги громади, гіді, садиби, локальні продукти, партнерства	Сайти громад, інтерв'ю, туристичні сервіси, місцеві програми
Безпекові	Стан маршруту, природні ризики, сезонні обмеження, актуальні заборони	Офіційні повідомлення, польові спостереження, консультації адміністрацій

Рис. 1.6. Екологічна стежка у природному заповіднику «Медобори» як приклад інтерпретованого природного маршруту

Методично важливим є поєднання кабінетного та польового етапів. Кабінетний етап дозволяє систематизувати доступну інформацію, визначити попередній перелік об'єктів, з'ясувати правовий режим і сформулювати гіпотези щодо маршрутів. Польовий етап потрібний для перевірки реального стану стежок, доступності, візуальної привабливості, безпеки, наявності сміття, інформаційних стендів, місць зупинки, мобільного зв'язку та фактичного туристичного навантаження. Без польової перевірки існує ризик описувати потенціал, який на практиці не може бути використаний або потребує суттєвого дооблаштування. Одним із доцільних інструментів є бальна оцінка. Для кожного об'єкта можна встановити шкалу, наприклад від 1 до 5 балів, за групами критеріїв: природна цінність, пізнавальність, доступність, інфраструктурна готовність, безпека, екологічна стійкість, участь громади. Перевага такого підходу полягає у можливості порівняти різні об'єкти. Однак бальна оцінка не

повинна спрощувати реальність: високий сумарний бал не може автоматично означати рекомендацію до масового відвідування, якщо об'єкт має суворі природоохоронні обмеження або сезонну вразливість.

SWOT-аналіз є корисним для переходу від опису ресурсів до управлінських висновків. Сильними сторонами екотуризму Поділля можуть бути ландшафтне різноманіття, наявність відомих природних брендів, поєднання природи й культури, потенціал коротких подорожей, освітній зміст. Слабкими сторонами можуть бути нерівномірна інфраструктура, недостатнє маркування, слабка цифрова присутність окремих локацій, фрагментарність сервісів. Можливості пов'язані з розвитком внутрішнього туризму, співпрацею громад, екологічною освітою, VR/AR-інтерпретацією, локальними продуктами. Загрози – перевантаження популярних місць, сміття, ерозія, недобросовісний маркетинг, безпекові ризики.

Картографічний метод дає змогу просторово відобразити ресурси, маршрути, вузли сервісу, транспортні підходи, природоохоронні території та обмеження. Для подальших розділів роботи доцільно застосовувати як класичні карти, так і схематичні карти-узагальнення. У кваліфікаційній роботі не обов'язково створювати професійну GIS-модель, але потрібно показати просторову логіку: де зосереджені ключові ресурси, як вони пов'язані транспортно, які території можуть формувати туристичні кластери, які локації потребують обережного використання.

Порівняльно-географічний метод дозволяє зіставити різні частини Поділля. Вінниччина, Хмельниччина й Тернопільщина мають різний набір екотуристичних ресурсів. Вінницьке Поділля вирізняється долинами Південного Бугу, лісостеповими ландшафтами й НПП «Кармелюкове Поділля»; Хмельницьке – Подільськими Товтрами, Смотрицьким каньйоном, Бакотською затокою; Тернопільське – Дністерським каньйоном, Медоборами, печерами та водоспадами. Порівняння допомагає уникнути узагальнення «Поділля» як одноманітного простору.

Метод маршрутного аналізу спрямований на оцінку конкретних туристичних шляхів. Він включає визначення початкової й кінцевої точок, довжини, тривалості, складності, тематики, сезонності, місць зупинок, об'єктів показу, ризиків, сервісів і варіантів логістики. Для екотуристичного маршруту обов'язковими є правила поведінки, вказівки щодо відходів, рекомендації щодо спорядження, пояснення природоохоронного статусу території. У межах освітньої програми «Туризм. Екскурсознавство» цей метод має практичну цінність, оскільки дозволяє перейти від ресурсного аналізу до розроблення екскурсійного продукту.

Метод експертної оцінки може бути використаний для уточнення значущості об'єктів і критеріїв. Експертами можуть виступати працівники природоохоронних установ, викладачі географії та туризму, екскурсоводи, представники громад, гіді, краєзнавці, екологи. Експертне опитування допомагає виявити неочевидні обмеження: конфлікти за використання території, проблеми з доступом, сезонні ризики, недостатню підготовку кадрів, слабкі місця в інформаційному супроводі. Водночас експертні судження потрібно співвідносити з документами та польовими даними.

Метод аналізу зацікавлених сторін дозволяє визначити, хто впливає на розвиток екотуризму й хто від нього залежить. Для кожної сторони можна оцінити інтерес, ресурс, вплив і потенційний конфлікт. Наприклад, адміністрація НПП зацікавлена в контрольованому відвідуванні та охороні території; громада – у доходах і позитивному іміджі; туристичний бізнес – у привабливому продукті; турист – у враженнях, безпеці та доступній інформації; природоохоронці – у збереженні чутливих екосистем. Збалансування цих інтересів є суттю сталого управління екотуризмом.

Окремо слід враховувати методику оцінювання інформаційної доступності. У сучасному туризмі значна частина рішення про подорож приймається до фактичного прибуття на місце. Якщо турист не знаходить офіційної інформації про маршрут, правила, складність, контакти, актуальні обмеження й безпеку, він або відмовляється від поїздки, або покладається на

випадкові джерела. Тому для екотуристичного потенціалу важливими є наявність офіційного сайту, карт, соціальних мереж, якісних фото, координат, контактів гідів чи адміністрації, а також чітких правил поведінки. Методика дослідження має враховувати, що екотуризм Поділля не обмежується межами окремих природоохоронних установ. Частина перспективних маршрутів може проходити через території громад, лісові масиви, береги річок, історичні місця, оглядові точки, локальні дороги, приватні садиби. Тому необхідно аналізувати не лише об'єкти ПЗФ, а й ширший туристично-рекреаційний простір, у якому природоохоронні території виконують роль ядер, а громади, транспорт, сервіс і культурні об'єкти – роль зв'язувальних елементів.

Для подальшої роботи доцільно застосувати поетапну методику: спочатку розкрити природно-ландшафтні ресурси Поділля; потім охарактеризувати природоохоронні території та об'єкти екотуризму; далі визначити історико-культурні й соціально-економічні передумови; після цього проаналізувати сучасні форми, центри й маршрути екотуристичної діяльності; на завершення — виявити проблеми й запропонувати напрями сталого розвитку. Саме така логіка відповідає структурі кваліфікаційної роботи й забезпечує послідовний перехід від теорії до регіонального аналізу та практичних рекомендацій.

Схема є узагальненням для методичного обґрунтування подальшого регіонального аналізу, а не адміністративною картою.

Рис. 1.7. Орієнтовні блоки регіонального аналізу екотуристичного потенціалу Поділля [12; 13; 14; 15; 16]

Таблиця 1.6

Методи дослідження, які доцільно застосувати в подальших розділах роботи

Метод	Для чого використовується	Очікуваний результат у роботі
Аналіз і синтез джерел	Опрацювання законодавства, наукових і офіційних матеріалів	Теоретичне обґрунтування понять, принципів і критеріїв
Порівняльно-географічний	Зіставлення екотуристичних можливостей частин Поділля	Виявлення територіальних відмінностей потенціалу
Картографічний	Просторове узагальнення ресурсів, маршрутів і центрів	Схеми розміщення об'єктів і напрямів маршрутів
Маршрутний аналіз	Оцінка логістики, складності, змісту й безпеки маршрутів	Визначення перспективних екотуристичних продуктів
SWOT-аналіз	Узагальнення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз	Формування практичних рекомендацій
Експертна оцінка	Уточнення проблем, пріоритетів і обмежень через фахові судження	Підвищення обґрунтованості висновків
Елементи прогнозування	Окреслення перспектив сталого розвитку	Пропозиції щодо управління, промоції та інфраструктури

Рис. 1.8. Ландшафти НПП «Кармелюкове Поділля» як ресурс екотуризму
Вінницького Поділля

Висновок до 1 розділу

Розкрито теоретичні основи екотуризму та визначено його роль у сталому розвитку туристично-рекреаційної сфери. З'ясовано, що екотуризм є не лише формою відпочинку на природі, а відповідальною туристичною діяльністю, яка поєднує пізнання природних комплексів, екологічну освіту, збереження довкілля, підтримку місцевих громад і формування культури відповідального природокористування. Установлено, що екотуризм відрізняється від природоорієнтованого, сільського зеленого, активного та інших видів туризму наявністю чіткої природоохоронної мети, освітньо-інтерпретаційного змісту й необхідністю мінімізації негативного впливу на природне середовище. Його розвиток має ґрунтуватися на дотриманні екологічних норм, регулюванні туристичних потоків, повазі до місцевої культури та врахуванні інтересів приймаючих громад. Визначено основні принципи екотуризму, Розглянуто його головні функції. Обґрунтовано, що для Поділля екотуризм має значні перспективи завдяки різноманітним природним ресурсам, ландшафтам, річковим долинам, каньйонам, лісостеповим комплексам, природоохоронним територіям і культурній спадщині. Водночас ефективний розвиток екотуризму в регіоні потребує належного управління, планування маршрутів, контролю рекреаційного навантаження, розвитку інфраструктури, інформаційного супроводу та активного залучення місцевих громад. Отже, екотуризм Поділля доцільно розглядати як важливу складову сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери. Його подальше дослідження має спиратися на комплексну оцінку природного, соціально-економічного, інфраструктурного та природоохоронного потенціалу регіону.

РОЗДІЛ 2. ЕКОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОДІЛЛЯ

2.1. Природно-ландшафтні ресурси Поділля

Екотуристичний потенціал Поділля доцільно розглядати як сукупність природних, природно-культурних, інфраструктурних та соціально-економічних передумов, що дають змогу формувати відповідальні туристичні продукти на основі природної спадщини. У другому розділі основна увага зосереджується не на загальній теорії екотуризму, а на регіональному аналізі: які саме ресурси Поділля можуть бути використані для екологічних стежок, природничих екскурсій, пішохідних і водних маршрутів, геотуристичних подорожей, бьордвочингу, освітніх практик та сільського зеленого туризму. Такий підхід відповідає логіці кваліфікаційної роботи, адже після з'ясування сутності екотуризму необхідно показати, на які реальні території, ландшафти й об'єкти він може спиратися [7; 8; 25]. Поділля є історико-географічним регіоном, межі якого не повністю збігаються із сучасним адміністративним поділом. У контексті цієї роботи під Поділлям насамперед розуміються території Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей, а також дотичні природно-географічні ділянки північного й західного Поділля, що мають подібні ландшафтні риси. Таке трактування є доцільним для туризмознавчого аналізу, оскільки туристичний простір формується не лише адміністративними межами, а й природними коридорами, історичними маршрутами, річковими долинами, локальними брендами та доступністю об'єктів. Для екотуризму особливо важливі не формальні межі, а просторові зв'язки між ресурсами і громадами. Природно-ландшафтна основа Поділля визначається положенням у межах Подільської височини та лісостепової зони. Регіон характеризується хвилястими й розчленованими височинними рівнинами, глибокими річковими долинами, каньйоноподібними ділянками, ярами, балками, останцевими формами рельєфу, лісовими масивами, лучно-степовими ділянками та відслоненнями гірських порід. Саме поєднання різних типів ландшафтів формує візуальну привабливість Поділля, а також створює змістовну основу для природничої інтерпретації.

Турист на маршруті може спостерігати не тільки окремий краєвид, а й зміну природних комплексів, зв'язок рельєфу з водами, рослинністю, ґрунтами та історією заселення.

Однією з найважливіших рис Поділля є його річково-долинний каркас. Дністер, Південний Буг, Смотрич, Збруч, Серет, Стрипа, Ушиця, Мурафа, Рів та інші річки виконують не лише гідрологічну, а й ландшафтно-туристичну функцію. Їхні долини концентрують мальовничі схили, скельні виходи, тераси, заплави, джерела, водоспади, оглядові майданчики та поселення з історико-культурною спадщиною. У багатьох випадках саме річкова долина стає природною віссю маршруту: вздовж неї вибудовується піша, велосипедна, водна або екскурсійна логіка подорожі. Для екотуризму це важливо, бо водний коридор поєднує природний ресурс, доступність і пізнавальну насиченість [13; 28; 40]. Особливе місце в екотуристичному потенціалі регіону посідає Дністерський каньйон. Його привабливість зумовлена масштабністю долини, чергуванням високих берегів, меандрів, скель, водоспадів, печер, степових схилів і сіл, які зберігають локальну культурну пам'ять. Для туриста Дністер виступає не просто річкою, а просторовим сценарієм подорожі: від споглядання панорам до сплавів, від геологічних спостережень до знайомства з місцевими громадами. Офіційні ресурси НПП «Дністерський каньйон» подають парк як територію з екостежками, туристичними маршрутами, картами, правилами поведінки та інформацією для відвідувачів [13; 28]. Другою ключовою природною віссю є Південний Буг, який формує виразні ландшафти Вінницького Поділля. У межах Вінниці й навколишніх територій річкова долина використовується для міських і приміських екологічних маршрутів, коротких природничих екскурсій, рекреації вихідного дня та освітніх практик. Екологічний маршрут «Між трьома мостами» у Вінниці показує, що екотуризм може розвиватися не тільки у віддалених заповідних територіях, а й у міському природному просторі, якщо маршрут має змістовну інтерпретацію, прив'язку до локальної флори й фауни, елементи історії та правила відповідальної поведінки [37; 38].

Важливим геоморфологічним елементом Поділля є Товтрове пасмо, зокрема Подільські Товтри й Медобори. Товтри мають виняткову наукову, естетичну та туристичну цінність, оскільки їхнє походження пов'язують із давніми рифовими структурами. Для екотуризму це створює потужний інтерпретаційний потенціал: відвідувач може зрозуміти, що сучасний подільський ландшафт є результатом тривалої геологічної історії. Товтри й Медобори дають можливість поєднувати ландшафтні екскурсії, геотуризм, б'ордвочинг, ботанічні спостереження, історико-культурні сюжети й екологічне виховання [14; 25; 29; 36].

Смотрицький каньйон і долина річки Смотрич мають особливе значення для екотуризму Хмельницького Поділля. Їхня туристична привабливість посилюється безпосередньою близькістю до Кам'янця-Подільського, де природний каньйон і історико-архітектурна спадщина утворюють єдиний екскурсійний комплекс. Для освітньої програми «Туризм. Екскурсознавство» цей приклад є методично показовим: природний об'єкт тут не існує ізольовано, а входить у структуру міської екскурсії, краєзнавчого маршруту, географічної практики й туристичного бренду. Водночас близькість до масового потоку потребує особливої уваги до безпеки, маркування і недопущення сміттевого навантаження. Лісові ресурси Поділля мають важливе значення для екотуризму як простір відпочинку, спостережень, екологічної освіти й сезонних маршрутів. У регіоні представлені грабово-дубові, дубово-ясеневі, букові, байрачні, заплавні та штучно сформовані лісові комплекси. Вони створюють умови для пішохідних маршрутів, навчальних екскурсій з ботаніки й екології, спостереження за птахами та тваринами, рекреації у спекотний період. Особливо цінними є старовікові ділянки, місця зростання рідкісних рослин і оселища тварин, що потребують обмеженого, контрольованого й інтерпретованого використання [14; 29; 30; 35]. Біотичні ресурси Поділля представлені високим різноманіттям рослинного і тваринного світу, що надає екотуристичним маршрутам пізнавального змісту. На офіційному сайті природного заповідника «Медобори» зазначено, що площа заповідника становить 95,167 км², на його

території представлено близько 1100 видів рослин і 2900 видів тварин, а 90 % заповідної території вкрито лісом [14]. Ці дані свідчать, що заповідник є не лише природоохоронним об'єктом, а й потенційною базою для еколого-освітньої діяльності, хоча така діяльність повинна здійснюватися відповідно до режиму охорони. Водночас не всі природні ресурси можуть однаково інтенсивно використовуватися в туризмі. Для екотуризму важливо розрізняти ресурси показу, ресурси проходження, ресурси споглядання і ресурси обмеженого доступу. Наприклад, панорамний краєвид може бути використаний як оглядова точка; лісова стежка — як маршрут; рідкісне рослинне угруповання — як об'єкт пояснення без наближення до чутливої ділянки; печера або місце гніздування — як ресурс, доступ до якого потребує спеціального дозволу або сезонного обмеження. Такий підхід дає змогу не плутати туристичну привабливість із допустимістю масового відвідування [7; 8]. Кліматичні умови Поділля загалом сприятливі для розвитку сезонного й міжсезонного екотуризму. Лісостеповий характер території, виразна зміна сезонів, достатня кількість теплих днів, мальовничість весняного цвітіння, літніх водних маршрутів, осінніх ландшафтів і зимових екскурсій створюють передумови для різних форматів подорожей. Однак сезонність повинна враховувати природоохоронні обмеження: період гніздування птахів, цвітіння рідкісних рослин, пожежну небезпеку, ризики ожеледиці, паводкові ситуації та доступність польових доріг. Тому екотуристичний потенціал оцінюється не лише за принципом «де цікаво», а й за принципом «коли й як безпечно та екологічно доцільно відвідувати». До окремої групи належать геологічні, спелеологічні та гідрологічні ресурси. Вони дають можливість розвивати геотуризм як близький до екотуризму напрям, що пояснює походження рельєфу, гірських порід, каньйонів, печер, скельних відслонень, джерел і водоспадів. Для Поділля це особливо важливо, оскільки багато локацій мають не тільки естетичну, а й науково-пізнавальну цінність. Геологічний компонент здатний поглибити екскурсійний зміст і зробити маршрут не просто прогулянкою, а цілісним поясненням формування ландшафту.

У ресурсній структурі Поділля значну роль відіграють ландшафти контактного типу, де природа й історія перебувають у тісному взаємозв'язку. Бакота, Кам'янець-Подільський, Заліщики, Сатанів, Чечельник, Буша, Сабарів, Могилів-Подільський та інші локації сприймаються туристами як комплексні території. Тут природна привабливість підсилюється історичними сюжетами, сакральними об'єктами, легендами, локальною кухнею, ремеслами або подієвими практиками. Саме такі місця мають найбільший потенціал для екотуристичного продукту, орієнтованого на відповідальне сприйняття території, а не на швидке споживання окремої пам'ятки.

Схема відображає ключові природні ресурси,
що формують основу екотуристичного потенціалу Поділля.

Рис. 2.1. Природно-ландшафтний каркас екотуризму Поділля
[13; 14; 36; 37]

Таблиця 2.1

Основні групи природно-ландшафтних ресурсів Поділля для розвитку екотуризму [13; 36; 40]

Група ресурсів	Приклади для Поділля	Екотуристичне значення
Річкові долини	Дністер, Південний Буг, Смотрич, Збруч, Серет, Ушиця, Мурафа	Природні осі маршрутів, оглядові точки, водний туризм, пояснення ерозійних процесів
Каньйоноподібні ділянки	Дністерський каньйон, Смотрицький каньйон, долини приток Дністра	Панорамність, геотуризм, фототуризм, природнича інтерпретація
Товтрове пасмо	Подільські Товтри, Медобори, скельні та рифові форми	Геологічна спадщина, ботанічні спостереження, пішохідні екостежки
Лісові комплекси	дубово-грабові, букові, байрачні та заплавні ліси	Пішохідні маршрути, екологічна освіта, спостереження за біорізноманіттям
Степові й лучно-степові ділянки	схили Товтр, лучно-степові оселища, сухі схили каньйонів	Пояснення рідкісних оселищ, сезонне цвітіння, обмежене споглядання
Гідрологічні об'єкти	джерела, водоспади, ставки, водосховища, заболочені ділянки	Зупинки на маршрутах, рекреаційна привабливість, б'ордвочинг
Спелеологічні та геологічні об'єкти	печери, відслонення, скелі, яри, карстові форми	Геотуризм, краєзнавча освіта, спеціалізовані екскурсії

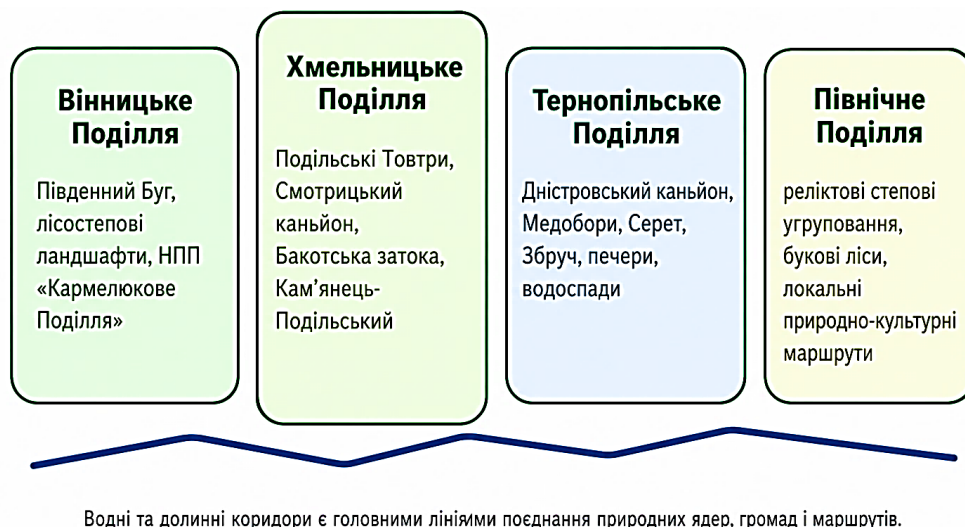

Рис. 2.2. Смотрицький каньйон як природно-екскурсійний ресурс Хмельницького Поділля

Природно-ландшафтні ресурси Поділля доцільно оцінювати за кількома показниками. Перший показник – природна унікальність, тобто наявність рідкісних або репрезентативних об’єктів, які мають наукову, освітню чи естетичну цінність. Другий – пізнавальна насиченість: чи може об’єкт бути пояснений у межах екскурсійного сценарію. Третій – доступність, тобто можливість безпечного й контрольованого відвідування. Четвертий – екологічна стійкість, або здатність території витримувати певний рівень рекреаційного навантаження без істотного погіршення стану. П’ятий – зв’язок із місцевою громадою, адже саме громада забезпечує сервіс, гостинність і соціальну легітимність туристичної діяльності. За цими критеріями найсильнішими екотуристичними ядрами Поділля є ті території, де природна цінність поєднується з маршрутом, інтерпретацією, доступом і сервісною підтримкою. Наприклад, Бакотська затока є привабливою не лише як мальовничий краєвид, а як місце, де поєднуються Дністер, Подільські Товтри, історія затопленого села, скельний монастир, водні прогулянки, локальний бізнес і туристично-інформаційна присутність [27; 39]. Так само Дністерський каньйон має потенціал не тільки для сплавів, а й для географічної, ботанічної, орнітологічної та краєзнавчої інтерпретації [13; 28; 40]. Для Вінницького Поділля перспективними є короткі й середні за тривалістю маршрути, орієнтовані на мешканців міст, студентів, школярів, сімейні групи та туристів вихідного дня. Їхня перевага полягає у транспортній близькості, можливості поєднати природну екскурсію з міським або культурним компонентом, а також у розвитку цифрових форматів подання інформації. Прикладом є екостежка «Між трьома мостами» і віртуальні маршрути Вінниці, які демонструють перспективність міського екотуризму та природничої інтерпретації в урбанізованому середовищі [37; 38]. Для Хмельницького Поділля домінантними є ландшафти Подільських Товтр, Кам’янець-Подільський із каньйоном Смотрича, Бакотська затока, долина Дністра й поєднання природних ресурсів з історико-архітектурною спадщиною. Офіційна інформація НПП «Подільські Товтри» підкреслює, що парк є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою й науково-дослідною

установою, його загальна площа становить 261 316 га, а на території перебуває під охороною 161 об'єкт природно-заповідного фонду [25]. Це формує потужну ресурсну базу, але водночас потребує управління потоками та розмежування рекреаційних і природоохоронних функцій. Для Тернопільського Поділля провідними ресурсами є Дністерський каньйон, Медобори, долини Серету, Збруча й Стрипи, печери, водоспади, степові схили, лісові масиви й природоохоронні території. Тут екотуризм може розвиватися через водні маршрути, екологічні стежки, бьордвочинг, геотуризм, спелеотуристичні сюжети й природничо-краєзнавчі екскурсії. Водночас для цієї частини Поділля особливо важливі правила безпеки на воді, сезонні обмеження, інформування туристів і контроль за неорганізованими відвідуваннями популярних оглядових місць [13; 14; 28; 40]. Північне Поділля, зокрема території НПП «Північне Поділля», має дещо інший набір ресурсів, серед яких виділяються реліктові екстразональні степові угруповання, букові лісостани, історико-культурні об'єкти та локальні природні маршрути. Офіційний сайт парку зазначає, що його створено для збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів Північного Поділля, підтримання екологічної рівноваги, створення умов для відпочинку й туризму, наукових досліджень та еколого-освітньої роботи [33]. Цей приклад розширює розуміння Поділля як багатоядерного екотуристичного простору.

Рис. 2.3. Умовне районування Поділля за провідними екотуристичними ресурсами [13; 14; 36; 37].

Таблиця 2.2

Територіальні відмінності природно-ландшафтного потенціалу Поділля
[33; 35; 36].

Частина Поділля	Провідні природні ресурси	Можливі напрями екотуризму
Вінницьке Поділля	Південний Буг, долинно-річкові комплекси, лісостепові ландшафти, НПП «Кармелюкове Поділля», міські екостежки	короткі пішохідні маршрути, природничі екскурсії, екоосвіта, міський екотуризм, лісові стежки
Хмельницьке Поділля	Подільські Товтри, Смотрицький каньйон, Бакотська затока, Дністерське водосховище	геотуризм, оглядові маршрути, водні прогулянки, природно-культурні екскурсії, б'ордвочинг
Тернопільське Поділля	Дністерський каньйон, Медобори, печери, водоспади, долини Серету та Збруча	водний туризм, екостежки, спелео- й геотуризм, ботанічні спостереження, фототуризм
Північне Поділля	букові ліси, реліктові степові угруповання, локальні природно-культурні комплекси	навчальні екскурсії, пішохідні маршрути, природоохоронна інтерпретація, комбіновані тури

2.2. Природоохоронні території та об'єкти екотуризму

Природоохоронні території є ключовими ядрами розвитку екотуризму, оскільки саме вони концентрують найцінніші природні комплекси, мають офіційний режим охорони, адміністративні структури, наукові й еколого-освітні підрозділи, а також можливість регулювати відвідування. Водночас екотуризм у межах природно-заповідного фонду не може трактуватися як вільне комерційне використання красивих локацій. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» визначає правові основи охорони та використання таких територій, а рекреаційна діяльність у їхніх межах має здійснюватися відповідно до спеціальних правил, положень і зонування [7; 8]. Для Поділля найважливішими природоохоронними ядрами є НПП «Подільські Товтри», НПП «Дністерський каньйон», природний заповідник «Медобори», НПП «Кармелюкове Поділля», НПП «Північне Поділля», а також численні заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва й водно-болотні

угіддя. Їхня роль у розвитку екотуризму полягає не тільки в наданні територій для відвідування, а й у формуванні екологічної культури, проведенні екскурсій, розробленні еколого-пізнавальних маршрутів, організації інформаційного супроводу та контролі за поведінкою відвідувачів [13; 14; 25; 31; 33]. Національний природний парк «Подільські Товтри» є одним із найпотужніших центрів екотуристичного потенціалу Поділля. Офіційний сайт парку вказує, що його загальна площа становить 261 316 га, а на території парку охороняється 161 об'єкт природно-заповідного фонду, 19 археологічних пам'яток і понад 300 історико-архітектурних пам'яток [25]. Така концентрація природних і культурних ресурсів створює умови для комплексних маршрутів, де екотуристична складова поєднується з геологічною, історичною, архітектурною та краєзнавчою інтерпретацією. Рекреаційна система НПП «Подільські Товтри» включає спеціальні ділянки для відпочинку й відвідування. На офіційному сайті парку серед рекреаційних ділянок названо «Сокіл», «Теремці», «Давня Бакота» та «Студениця» [26]. Особливо показовою є ділянка «Теремці», яка розташована в межах водно-болотного угіддя міжнародного значення «Бакотська затока»; офіційна інформація підкреслює її значення для перелітних птахів водно-болотного комплексу і придатність для орнітологів та б'юрдвочерів протягом року [27]. Отже, Бакота має не тільки рекреаційне, а й виразне природоохоронно-освітнє значення. НПП «Дністерський каньйон» є ще одним ключовим ядром екотуризму Поділля. Його територія пов'язана з долиною Дністра, каньйоноподібними ландшафтами, геологічними відслоненнями, водоспадами, джерелами, рослинним і тваринним різноманіттям. Офіційний сайт парку містить розділи для відвідувачів, карти, туристичні маршрути, правила поведінки та інформацію про послуги [13]. Це важливо для сталого туризму, оскільки наявність офіційної інформації зменшує ризик хаотичного відвідування й підвищує рівень відповідальності туристів.

Прикладом конкретного екотуристичного продукту в НПП «Дністерський каньйон» є екологічна стежка «Фарикова криничка». Офіційний опис зазначає, що її загальна протяжність становить 1,3 км, тривалість пішої прогулянки – 2

години, маршрут має середній ступінь важкості, а на ньому передбачено 5 видових зупинок для ознайомлення з флорою, фауною, геологічними й гідрологічними утвореннями та ландшафтним різноманіттям парку [28]. Цей приклад добре демонструє методичну структуру екостежки: обмежена протяжність, визначена тривалість, тематичні зупинки та пізнавальна логіка.

Природний заповідник «Медобори» має особливий статус у системі екотуризму Поділля, оскільки заповідники мають суворіший режим охорони, ніж національні природні парки. Тому відвідування тут не повинно набувати масового рекреаційного характеру. Офіційний сайт заповідника подає важливі кількісні характеристики: площа 95,167 км², близько 1100 видів рослин, 2900 видів тварин, 90 % території вкрито лісом, загальна протяжність екостежок — 13 км, кількість екостежок — 3 [14]. Ці показники свідчать про високий природоохоронний і освітній потенціал території. Еколого-пізнавальні стежки «Медоборів» мають різний зміст і можуть слугувати прикладом контрольованої екоосвітньої роботи. Стежка «Бохіт» має протяжність 6,2 км і пов'язана з типовими лісовими медобірськими деревостанами, найвищою вершиною території заповідника та історико-культурним сюжетом, пов'язаним із капищем [29]. Стежка «До Пущі відлюдника» має протяжність 5,6 км і проходить у лісовому масиві, де можна ознайомитися з лісостанами, рідкісними видами рослин, геологічними відслоненнями Товтрової гряди та входом до печери «Перлина» [30]. Такі маршрути поєднують природничий, історичний і краєзнавчий зміст.

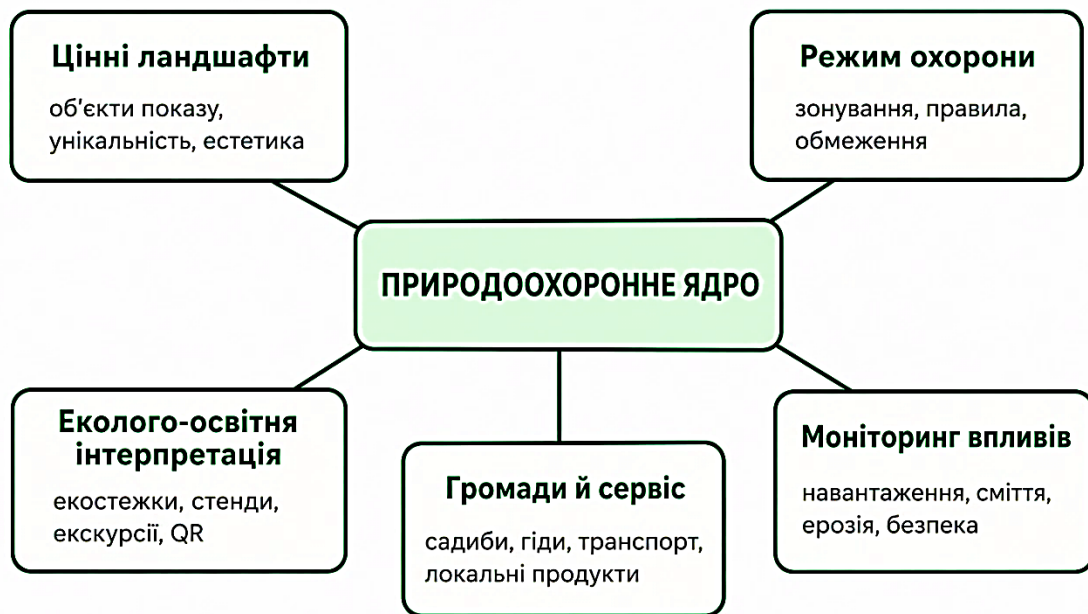
НПП «Кармелюкове Поділля» є важливим ядром екотуризму Вінницького Поділля. Офіційні матеріали парку зазначають, що він розташований на схилах Подільської височини в південно-східній частині Вінницької області, на території Тростянецького та Чечельницького районів у межах колишнього адміністративного поділу, а площа природно-заповідного фонду парку становить 20 203,4 га [31]. Інформаційні ресурси природно-заповідного фонду підкреслюють лісовий характер території, старовікові насадження, різнотрав'я, диких тварин, сакральні й історичні місця [35]. Отже, парк має потенціал для

лісових екостежок, природничих екскурсій і поєднання екотуризму з локальною історією.

НПП «Північне Поділля» розширює географію подільського екотуризму на північний захід. Його офіційна місія пов'язана зі збереженням цінних природних та історико-культурних комплексів, реліктових степових угруповань і букових лісостанів, підтриманням екологічної рівноваги, створенням умов для відпочинку й туризму, наукових досліджень та еколого-освітньої роботи [33]. Для теми кваліфікаційної роботи цей парк є важливим як приклад території, де природоохоронна, рекреаційна й освітня функції поєднані в одному інституційному форматі.

Крім великих природоохоронних установ, екотуризм Поділля може спиратися на локальні об'єкти природно-заповідного фонду: заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, джерела, скелі, вікові дерева, водоспади, місця зростання рідкісних рослин. Їхня перевага полягає в близькості до громад і можливості створювати короткі маршрути вихідного дня. Проте локальні об'єкти часто мають слабше маркування, менше інформаційних матеріалів і нижчий рівень контролю, тому потребують кращої інвентаризації та включення в офіційні туристичні карти.

Природоохоронні території в екотуризмі виконують кілька функцій. Перша – ресурсна: вони зберігають унікальні природні комплекси, що є основою маршруту. Друга – регулятивна: визначають правила, режим і допустимі форми відвідування. Третя – освітня: формують екологічну свідомість через екостежки, екскурсії, інформаційні стенди, сайти, соціальні мережі й роботу з дітьми та молоддю. Четверта – іміджева: підвищують впізнаваність території. П'ята – партнерська: можуть співпрацювати з громадами, закладами освіти, гідами й туристичним бізнесом. Саме поєднання цих функцій робить ПЗФ фундаментом сталого екотуризму [7; 8].

Модель показує, що ПЗФ не лише «місце відвідування»,
а управлінський центр відповідального екотуризму.

Рис. 2.4. Роль природоохоронних територій у формуванні екотуристичного продукту [7; 8; 31; 33].

Таблиця 2.3

Ключові природоохоронні території Поділля як ядра екотуризму
[13; 14; 36].

Територія	Основні ресурси	Значення для екотуризму
НПП «Подільські Товтри»	Товтрове пасмо, Дністер, Бакотська затока, Смотрицький каньйон, пам'ятки природи й культури	Найпотужніше комплексне ядро для геотуризму, природничих екскурсій, бьордвочингу, водних і пішохідних маршрутів
НПП «Дністерський каньйон»	каньйон Дністра, скелі, водоспади, геологічні відслонення, екостежки	Водні маршрути, екостежки, гео- й ландшафтна інтерпретація, панорамний туризм
Природний заповідник «Медобори»	лісові комплекси, Товтрова гряда, рідкісні рослини й тварини, еколого-пізнавальні стежки	Контрольована екоосвіта, ботанічні й геологічні спостереження, природоохоронна інтерпретація
НПП «Кармелюкове Поділля»	лісові ландшафти Південного Поділля, старовікові насадження, сакральні й історичні місця	Лісові екостежки, локальні маршрути, поєднання природи, історії й сільського туризму
НПП «Північне Поділля»	реліктові степові угруповання, букові ліси, природно-культурні об'єкти	Пішохідні та навчальні маршрути, еколого-освітня робота, природоохоронний туризм

Рис. 2.5. Еколого-пізнавальний потенціал Медоборів

Порівняння природоохоронних територій показує, що кожна з них має власну екотуристичну спеціалізацію. НПП «Подільські Товтри» найбільш придатний для комплексних природно-культурних маршрутів і геотуристичної інтерпретації. НПП «Дністерський каньйон» має сильний потенціал водного, панорамного та геологічного туризму. «Медобори» є зразком контрольованої еколого-освітньої діяльності на території з високою природоохоронною цінністю. «Кармелюкове Поділля» орієнтує увагу на лісові ландшафти, локальну історію й сільські громади. «Північне Поділля» поєднує природоохоронні, історичні та освітні ресурси.

Екологічні стежки є однією з найзручніших форм реалізації екотуристичного потенціалу природоохоронних територій. Їхня перевага полягає в тому, що вони мають визначену траєкторію, довжину, тематику, зупинки та правила поведінки. На відміну від хаотичної прогулянки, екостежка спрямовує туристичний потік і дає змогу контролювати вплив на територію.

Вона також є методичною основою для екскурсії: кожна зупинка може мати конкретну тему, об'єкт показу, пояснення природного процесу, завдання для групи або елемент спостереження.

У Поділлі екостежки мають різну довжину і складність, що дає змогу працювати з різними цільовими групами. Короткі маршрути типу «Фарикова криничка» підходять для освітніх груп, сімейних туристів і коротких пізнавальних подорожей [28]. Довші лісові стежки «Медоборів» можуть бути використані для поглиблених природничих екскурсій і студентських практик [29; 30]. Міські екостежки у Вінниці важливі для популяризації екологічної культури серед мешканців і гостей міста [37; 38]. Саме різноманітність форматів є перевагою Поділля.

Водночас природоохоронні території мають обмеження, які повинні враховуватися під час планування екотуризму. До них належать режим заповідності, заборона або обмеження руху поза стежками, сезонні обмеження, пожежна небезпека, ризики ерозії, необхідність дозволів, заборона збору рослин, турбування тварин, розведення вогнищ у недозволених місцях, шумового навантаження та залишення відходів. У цьому аспекті екотуризм є не стільки «м'якою» формою відпочинку, скільки дисциплінованою моделлю поведінки на природі [7; 8].

Суттєвою проблемою є різний рівень інформаційної представленості природоохоронних об'єктів. Одні парки мають офіційні сайти, карти, сторінки маршрутів, контакти, правила поведінки й платні послуги; інші об'єкти представлені фрагментарно або лише в загальних реєстрах. Для туриста це означає нерівномірну доступність інформації, а для громади — втрату частини потенційного попиту. Тому подальший розвиток екотуризму Поділля потребує не лише нових маршрутів, а й системної цифрової інвентаризації ресурсів, зрозумілих описів, маршрутних карт, QR-кодів і актуальних рекомендацій щодо безпеки.

Для кваліфікаційної роботи важливо підкреслити, що природоохоронні території не повинні розглядатися як території необмеженого туристичного

освоєння. Їхня головна функція – збереження природної спадщини. Туризм може бути допустимим і корисним лише тоді, коли він підтримує природоохоронні завдання, формує відповідальну поведінку, приносить користь місцевим громадам і не створює надмірного навантаження. Саме тому в подальшому аналізі стану й перспектив розвитку екотуризму необхідно оцінювати не тільки привабливість об'єктів, а й їхню екологічну місткість, інфраструктурну готовність та управлінські обмеження.

Таблиця 2.4

Приклади екологічних стежок і маршрутних форматів Поділля
[27; 28; 29]

Маршрут / територія	Ключові характеристики	Методичне значення для екотуризму
Екостежка «Фарикова криничка», НПП «Дністерський каньйон»	1,3 км, близько 2 год., 5 видових зупинок, геологічні й гідрологічні об'єкти	Приклад короткої структурованої екостежки з чіткою логікою показу
Екостежка «Бохіт», ПЗ «Медобори»	6,2 км, лісові деревостани, гора Бохіт, історико-культурний сюжет	Поєднання ботанічного, геологічного, історичного й етнографічного змісту
Екостежка «До Пуці відлюдника», ПЗ «Медобори»	5,6 км, лісові комплекси, рідкісні види, відслонення Товтрової гряди, печера «Перлина»	Приклад складної природничої інтерпретації з урахуванням режиму заповідника
Рекреаційна ділянка «Теремці», НПП «Подільські Товтри»	Бакотська затока, водно-болотне угіддя міжнародного значення, міграційні птахи	Перспектива б'ордвочингу й екопросвіти на водно-болотних територіях
Екомаршрут «Між трьома мостами», Вінниця	міська екостежка вздовж Південного Бугу, локальна флора, фауна, історія, VR-складова	Приклад міського екотуризму та цифрової інтерпретації природи

Рис. 2.6. Дністерський каньйон як ядро водного, геологічного й панорамного екотуризму

2.3. Історико-культурні й соціально-економічні передумови розвитку екотуризму

Екотуристичний потенціал Поділля не обмежується природними ресурсами. Для реального розвитку туристично-рекреаційної сфери важливими є історико-культурні, соціально-економічні, інфраструктурні й організаційні передумови. Навіть найцінніша природна територія не перетворюється на якісний екотуристичний продукт автоматично. Потрібні громади, які приймають туристів; гіді, які вміють інтерпретувати природу; дороги й навігація; безпечні стежки; інформаційні ресурси; сервіс; зв'язок із місцевою економікою; правила поведінки та управління потоками. Саме тому в цьому підрозділі екотуризм Поділля розглядається як система взаємодії природного ресурсу, культурного контексту й соціально-економічного середовища. Історико-культурна насиченість Поділля є однією з його найбільших переваг. Регіон має давні традиції поселення, багаточарову історію, фортифікаційну, сакральну, архітектурну, етнографічну й меморіальну спадщину. Кам'янець-Подільський,

Бакота, Сатанів, Меджибіж, Бар, Буша, Заліщики, Чечельник, Немирів, Тульчин, Вінниця та багато інших локацій можуть бути включені до комбінованих маршрутів, де природна частина поєднується з історичною розповіддю. Для екотуризму це особливо важливо, бо турист краще сприймає природу, коли вона пояснюється в контексті життя людей, локальної пам'яті та історії використання ландшафту. Подільські ландшафти часто є природно-культурними, тобто такими, де природна основа й людська діяльність формували образ території разом. Долини річок були шляхами пересування, місцями поселення, оборони, торгівлі, рибальства, садівництва й рекреації. Високі береги використовувалися для укріплень і монастирів, джерела — для сакральних практик, ліси — для господарства й народних промислів, степові схили — для випасу й сінокосіння. Така взаємодія природи й культури є цінним матеріалом для екскурсійної інтерпретації: вона дозволяє показати не «дику природу» окремо від людини, а історію співіснування громади з ландшафтом. Для Поділля особливо перспективним є формат комплексних маршрутів, у яких екотуристична складова поєднується з екскурсоводством. Наприклад, маршрут у районі Кам'янця-Подільського може включати Смотрицький каньйон, старе місто, оглядові точки, геологічні пояснення, історію мостів і оборонних споруд. Бакотський маршрут може поєднувати Дністерський ландшафт, затоплену історію села, скельний монастир, водні прогулянки, б'ордвочинг і локальні садиби. Вінницький маршрут може поєднувати Південний Буг, міські зелені зони, краєзнавчий матеріал і цифрові форми інтерпретації [37; 38; 39].

Соціально-економічні передумови розвитку екотуризму пов'язані з наявністю місцевих громад, які можуть отримувати користь від туристичної діяльності. Екотуризм здатний підтримувати малі форми зайнятості: роботу гідів, власників садиб, локальних перевізників, виробників харчових продуктів, майстрів, організаторів прокату спорядження, інструкторів водного туризму, фотографів, освітян і культурних менеджерів. Проте така користь виникає лише тоді, коли туристичний продукт справді залучає місцевих учасників, а не використовує територію як безкоштовний фон для зовнішніх операторів.

Туристична інфраструктура Поділля є нерівномірною. Відомі локації, зокрема Кам'янець-Подільський, Бакота, Вінниця, окремі ділянки Дністерського каньйону, мають кращу інформаційну присутність, сервіс і транспортну доступність. Менш відомі природні об'єкти можуть мати високу пізнавальну цінність, але потребують маркування, стендів, безпечних підходів, паркувальних місць, санітарної інфраструктури, координат, офіційних описів і підготовлених екскурсів. Тому розвиток екотуризму має передбачати не лише промоцію популярних місць, а й підготовку середовища для відповідального відвідування менш розкритих локацій. Важливим чинником є транспортна доступність. Поділля має вигідне положення для внутрішнього туризму, оскільки до багатьох об'єктів можна дістатися з обласних центрів, великих міст і вузлових транспортних пунктів. Водночас остання ділянка шляху до природної локації часто є найслабшою: польові дороги, відсутність вказівників, обмежене сполучення громадським транспортом, погане маркування початку маршруту. Для екотуризму це має принципове значення, бо хаотичний під'їзд до природної території може спричинити ерозію, засмічення, несанкціоноване паркування і конфлікти з місцевими мешканцями.

Інформаційна доступність стала окремою передумовою розвитку екотуризму. Сучасний турист зазвичай планує маршрут через сайт, карту, соціальні мережі, фото, відео, відгуки й цифрову навігацію. Якщо офіційна інформація відсутня, турист часто користується випадковими порадами, що підвищує ризики неправильного маршруту, небезпечної поведінки або порушення режиму охорони. Позитивними прикладами є офіційні сайти національних парків, сторінки з маршрутами, міські туристичні платформи, віртуальні тури та локальні інформаційні центри [13; 25; 37; 38; 39]. Цифровізація відкриває для Поділля нові можливості. Віртуальні тури, QR-коди на стежках, інтерактивні карти, аудіогіди, короткі відеопояснення, онлайн-бронювання екскурсій і цифрові правила поведінки можуть підвищити якість екотуристичного досвіду. Вінницькі приклади віртуальних маршрутів «Між трьома мостами» і «Стежка Коцюбинського» демонструють, що цифрова

інтерпретація може доповнювати реальну подорож, допомагати в підготовці туриста й популяризувати природні локації без обов'язкового збільшення фізичного навантаження на територію [38].

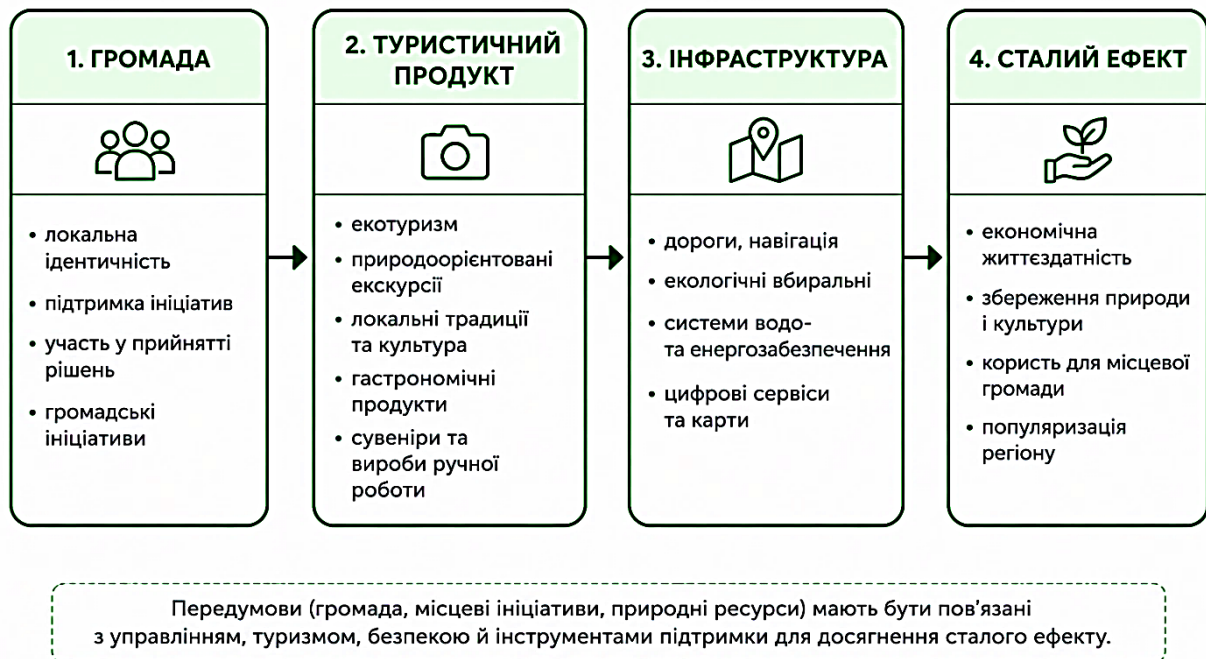
Для екотуризму Поділля важливою є освітня передумова. Регіон має значний потенціал для шкільних, студентських і позашкільних природничих екскурсій. Екологічні стежки, природоохоронні території, річкові долини, каньйони, лісові масиви й міські зелені зони можуть використовуватися для вивчення географії, біології, екології, краєзнавства, туризму та екскурсознавства. Для здобувачів спеціальності 242 Туризм такі маршрути мають практичне значення: вони дозволяють відпрацьовувати технологію екскурсії, методику показу, правила безпеки, роботу з групою й принципи сталого туризму. Сільський зелений туризм і локальна гостинність є природними партнерами екотуризму. Подільські села можуть пропонувати розміщення в садибах, локальну кухню, майстер-класи, дегустації, фольклорні елементи, прогулянки, кінні маршрути, велопрокат, супровід місцевого гіда. Проте для відповідності принципам екотуризму такі послуги мають бути пов'язані з природоохоронною етикою: поясненням правил поведінки, мінімізацією відходів, підтримкою місцевих виробників, збереженням автентичності й уникненням надмірної комерціалізації природних локацій. Водний туризм на Дністрі та його притоках є однією з найвідоміших форм природоорієнтованого туризму Поділля. Він може бути екотуристичним лише за умови дотримання правил безпеки, екологічної поведінки, контролю місць стоянок, недопущення засмічення берегів, поваги до режиму природоохоронних територій і залучення місцевих провайдерів. Офіційні ресурси й туристичні матеріали про Дністерський каньйон вказують на наявність екостежок, туристичних і водних маршрутів, а також необхідність уточнення актуальних умов відвідування [13; 28; 40]. Бьордвочинг є перспективним напрямом для Поділля, особливо в межах водно-болотних угідь, заплав, Бакотської затоки, долин Дністра й Південного Бугу. Рекреаційна ділянка «Теремці» у НПП «Подільські Товтри» є показовим прикладом, адже вона розташована в межах водно-болотного угіддя міжнародного значення

«Бакотська затока» і важлива для перелітних птахів [27]. Такий напрям потребує підготовки гідів, оптичного спорядження, тиші, сезонного календаря спостережень і правил, які захищають птахів від турбування. Геотуризм на Поділлі може стати важливою складовою екотуристичного продукту. Товтрове пасмо, каньйони, відслонення, печери, джерела й водоспади дають змогу пояснювати геологічну історію території, взаємозв'язок рельєфу й господарського освоєння, формування долин і ландшафтів. Такий напрям є особливо перспективним для освітніх маршрутів, студентських практик, туристичних продуктів для малих груп і спеціалізованих екскурсій. Його перевага полягає в тому, що він поглиблює зміст подорожі та зменшує ризик поверхневого сприйняття природи як лише красивого фону.

Сталий розвиток екотуризму також залежить від безпеки. Подільські маршрути можуть включати круті схили, скельні виходи, каньйони, водні ділянки, печери, лісові масиви, слизькі дороги, місця без стабільного мобільного зв'язку. Тому кожен перспективний маршрут має мати опис складності, тривалості, сезонних ризиків, рекомендованого спорядження, правил поведінки й контактів для уточнення актуальної інформації. Безпека є не додатковим сервісом, а складовою якості екотуристичного продукту. У соціально-економічному вимірі екотуризм може допомогти територіям диверсифікувати місцеву економіку. Для малих громад це шанс створити додаткові джерела доходу без великого промислового навантаження на довкілля. Однак такий ефект не є автоматичним. Якщо туристи приїжджають власним транспортом, не користуються місцевими послугами, залишають сміття й не мають контакту з громадою, економічний ефект буде мінімальним, а екологічні витрати – значними. Тому необхідно створювати маршрути, у яких локальні послуги є природною частиною подорожі. Значну роль можуть відігравати партнерства між природоохоронними установами, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, туристичним бізнесом і громадськими організаціями. Природоохоронні установи забезпечують знання про територію й правила; громади – сервіс і місцеву підтримку; освітні заклади – методичні матеріали,

студентські практики й дослідження; бізнес – організацію подорожей; громадські організації – волонтерські, промоційні й екологічні ініціативи. Саме такі партнерства можуть перетворити ресурс на сталий туристичний продукт.

Історико-культурні й соціально-економічні передумови мають бути враховані в подальшому аналізі сучасного стану екотуризму Поділля. Вони пояснюють, чому окремі території з подібною природною цінністю розвиваються по-різному. Там, де є громада, сервіс, інформація, безпека, підготовлені маршрути й чіткий образ території, екотуризм має більше шансів стати реальною складовою сталого розвитку. Там, де є лише природна привабливість, але немає організації, виникає ризик стихійного відвідування, перевантаження й поступової деградації ресурсу.

Рис. 2.7. Соціально-економічні передумови розвитку екотуризму Поділля

Таблиця 2.5

Історико-культурні та соціально-економічні чинники екотуризму Поділля
[38; 39; 40]

Чинник	Прояв у регіоні	Значення для сталого екотуризму
Історико-культурна спадщина	Кам'янець-Подільський, Бакота, Сатанів, Буша, Заліщики, сакральні та фортифікаційні об'єкти	Поглиблює зміст природних маршрутів, формує комплексні екскурсійні продукти
Місцеві громади	садиби, гіді, локальна кухня, ремесла, події, інформаційні центри	Забезпечують гостинність і економічну користь від туризму
Транспортна доступність	обласні центри, дороги до популярних локацій, маршрути вихідного дня	Визначає реальну можливість відвідування й тривалість подорожей
Інформаційна присутність	офіційні сайти парків, туристичні портали, карти, віртуальні маршрути	Допомагає планувати подорожі, зменшує ризики хаотичного відвідування
Освітній потенціал	екостежки, студентські практики, природничі екскурсії, екоосвітні програми	Формує екологічну свідомість і методичну базу для екскурсоводства
Локальний бізнес	водні прогулянки, прокат, садиби, харчування, сувеніри, послуги гідів	Перетворює природний ресурс на економічно корисний, але відповідальний продукт
Безпекова організація	маркування, попередження, правила, контакти, контроль сезонних ризиків	Підвищує якість і відповідальність екотуристичного маршруту

Рис. 2.8. Лісові ландшафти НПП «Кармелюкове Поділля»
як ресурс локального екотуризму

Для практичного планування екотуризму Поділля доцільно виділяти кілька типів територіальних поєднань. Перший тип – природоохоронно-рекреаційні ядра, де адміністрація парку або заповідника може контролювати відвідування. Другий – природно-культурні вузли, де сильна природна локація поєднується з історичною спадщиною. Третій – міські й приміські екостежки, які мають освітню і рекреаційну функцію для місцевого населення. Четвертий – сільські території з потенціалом локальної гостинності. П'ятий – річкові коридори, які можуть поєднувати кілька громад і туристичних сервісів. У межах Поділля можна умовно виділити кілька перспективних екотуристичних кластерів. Дністерсько-Бакотський кластер спирається на Дністер, Бакоту, Подільські Товтри, водні маршрути й локальні садиби. Кам'янецько-Смотрицький кластер поєднує Смотрицький каньйон, старе місто, історичні пам'ятки та природничі екскурсії. Медобірсько-Сатанівський кластер орієнтується на лісові й товтрові ландшафти, екостежки, мінеральні води й історико-культурну спадщину. Вінницько-Бузький кластер може розвивати міський і приміський екотуризм, долинні маршрути Південного Бугу, цифрові тури й освітні практики. Кармелюкове Поділля має перспективу як лісовий і локально-краєзнавчий кластер південно-східного Поділля.

Кластерний підхід не означає адміністративного поділу території. Він потрібен для практичного планування туристичних продуктів: де доцільно формувати маршрути, які громади можуть співпрацювати, які об'єкти слід поєднувати, де потрібні інформаційні центри, які локації слід рекламувати обережно, а які – розвантажити. Для сталого розвитку важливо не концентрувати весь потік у кількох найвідоміших місцях, а створювати мережу маршрутів різної складності та тривалості, що розподілятиме відвідувачів і збільшуватиме користь для місцевих громад. У розвитку екотуризму Поділля важливо уникати двох крайнощів. Перша – недооцінка природного потенціалу, коли локації розглядаються як периферійні й не отримують належної інтерпретації. Друга – надмірна комерціалізація, коли природні території перетворюються на масові місця розваг без дотримання екологічних норм. Оптимальною є модель, за якої

природна територія зберігає свою цінність, турист отримує якісний змістовний досвід, громада має економічну користь, а природоохоронна установа отримує підтримку для екоосвітньої та охоронної діяльності.

Таблиця 2.6

Перспективні екотуристичні кластери Поділля

Умовний кластер	Ресурсна основа	Можлива спеціалізація
Дністерсько-Бакотський	Дністер, Бакотська затока, Подільські Товтри, водно-болотні угіддя, локальні садиби	водні маршрути, бьордвочинг, панорамні екскурсії, природно-культурний туризм
Кам'янецько-Смотрицький	Смотрицький каньйон, Кам'янець-Подільський, історична забудова, оглядові точки	міські природничі екскурсії, геотуризм, комбіновані маршрути
Медобірсько-Сатанівський	Медобори, лісові й товтрові комплекси, мінеральні води, сакральна спадщина	екостежки, природоохоронна освіта, ботанічні та геологічні екскурсії
Вінницько-Бузький	Південний Буг, міські й приміські зелені зони, екостежки, VR-тури	міський екотуризм, маршрути вихідного дня, освітні природничі екскурсії
Кармелюкове Поділля	лісові масиви південно-східного Поділля, старовікові насадження, локальні сакральні місця	лісовий екотуризм, локальна гостинність, краєзнавчі маршрути
Північноподільський	букові ліси, реліктові степові угруповання, природно-культурні об'єкти	навчальні маршрути, екоосвіта, природоохоронний туризм

Висновок до 2 розділу

Проаналізовано екотуристичний потенціал Поділля як сукупність природно-ландшафтних, природоохоронних, історико-культурних та соціально-економічних передумов розвитку екотуризму. Встановлено, що Поділля має значну ресурсну базу для формування різних видів екотуристичних продуктів: екологічних стежок, природничих екскурсій, пішохідних і водних маршрутів, геотуризму, бьордвочингу, освітніх практик та сільського зеленого туризму.

З'ясовано, що природно-ландшафтну основу екотуризму Поділля формують річкові долини Дністра, Південного Бугу, Смотрича, Збруча, Серету та інших річок, каньйоноподібні ділянки, Товтрове пасмо, Медобори, лісові

масиви, степові й лучно-степові ділянки, печери, скелі, джерела та водоспади. Особливу цінність мають Дністерський каньйон, Смотрицький каньйон, Бакотська затока, Подільські Товтри, Медобори та ландшафти Вінницького Поділля, які поєднують високу естетичну, пізнавальну, рекреаційну й природоохоронну значущість. Визначено, що важливими ядрами екотуризму Поділля є природоохоронні території: НПП «Подільські Товтри», НПП «Дністерський каньйон», природний заповідник «Медобори», НПП «Кармелюкове Поділля», НПП «Північне Поділля», а також локальні заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища та екологічні стежки. Їхнє значення полягає не лише у збереженні цінних природних комплексів, а й у можливості організації контрольованого відвідування, екологічної освіти, природничої інтерпретації та формування відповідальної поведінки туристів. Окрему увагу приділено історико-культурним і соціально-економічним передумовам розвитку екотуризму.

Обґрунтовано, що ефективний розвиток екотуризму Поділля залежить не тільки від наявності привабливих природних об'єктів, а й від рівня інфраструктури, транспортної доступності, безпеки, інформаційного забезпечення, підготовки гідів, участі місцевих громад і співпраці природоохоронних установ, бізнесу, освітніх закладів та громадських організацій. Там, де природний ресурс доповнюється сервісом, навігацією, інтерпретацією та підтримкою громади, екотуризм має більше шансів стати реальною складовою сталого розвитку.

РОЗДІЛ 3. СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ ПОДІЛЛЯ

3.1. Сучасні форми, центри та маршрути екотуризму

Сучасний екотуризм Поділля формується на перетині природоохоронної діяльності, внутрішнього туризму, екскурсознавства, сільського зеленого туризму, геотуризму та освітньо-пізнавальних практик. На відміну від традиційного рекреаційного використання природних територій, екотуризм передбачає не лише відвідування мальовничих локацій, а й дотримання правил поведінки, повагу до режиму природно-заповідного фонду, екологічну інтерпретацію та залучення місцевих громад до створення туристичного продукту [6; 7; 8]. Для Поділля характерна мозаїчність сучасних екотуристичних форм. Вони не концентруються лише в одному виді активності, а проявляються через прогулянки екологічними стежками, водні маршрути Дністром і Південним Бугом, природничі екскурсії, спостереження за ландшафтами, відвідування каньйонів, печер, скельних відслонень, водоспадів, лісових масивів, парків і рекреаційних ділянок. Така різноманітність є перевагою регіону, але водночас ускладнює управління потоками, оскільки різні форми туризму мають різну інтенсивність впливу на природне середовище [12; 32; 42]. Найбільш організованою формою екотуризму є відвідування екологічних стежок і туристичних маршрутів у межах природоохоронних установ. Екостежка має визначений напрям, протяжність, тематичні зупинки, правила поведінки та пізнавальне наповнення. Саме тому вона є найбільш відповідною формою для шкільних, студентських, сімейних і краєзнавчих груп. У НПП «Дністерський каньйон» прикладом такого формату є екологічна стежка «Фарикова криничка», що поєднує джерело, водоспад, відслонення та оглядові точки [28; 42]. Важливим центром організованого екотуризму є НПП «Подільські Товтри». Територія парку поєднує Товтрове пасмо, Смотрицький каньйон, Бакотську затоку, геологічні відслонення, печеру «Атлантида», природно-культурні комплекси та рекреаційні ділянки. Така концентрація ресурсів дає змогу створювати

комбіновані маршрути, у яких природнича інтерпретація доповнюється історико-культурним змістом, а туристична активність розподіляється між різними локаціями [12; 47].

Бакотський напрям є одним із найпомітніших прикладів сучасного природоорієнтованого туризму Поділля. Він поєднує панорамне споглядання ландшафтів Дністра, відпочинок біля води, прогулянки, водні екскурсії, кемпінги, локальне розміщення та діяльність туристичного інформаційного центру. За офіційними туристичними матеріалами Бакоти, тут пропонуються водні прогулянки, крафтові екскурсії, кемпінгові місця та локальні формати відпочинку [39; 44; 45]. Для сталого розвитку важливо, щоб цей напрям не зводився лише до масового рекреаційного використання, а мав чіткі природоохоронні правила. Водний екотуризм у Поділлі представлений насамперед маршрутами по Дністру, а також окремими можливостями на Південному Бузі та його притоках. Дністер приваблює туристів каньйоноподібними берегами, панорамами, затоками, місцями для спостереження за птахами, історичними береговими поселеннями та природно-культурними об'єктами. Водночас водний туризм є чутливим до проблем сміття, несанкціонованих стоянок, шумового впливу, пошкодження берегових схилів і порушення правил у межах природоохоронних територій [7; 8; 49]. Геотуризм і спелеотуризм мають для Поділля особливе значення. Товтри, каньйони, травертинові утворення, гіпсові печери, скельні виходи та водоспади дають змогу пояснювати геологічну історію території, формування рельєфу, зв'язок природних умов із заселенням і господарським освоєнням. Печера «Атлантида» є показовою локацією, оскільки поєднує унікальну геологічну пам'ятку, організований супровід, спеціальні маршрути та потребу в суворому контролі відвідування [46; 47]. У Вінницькому Поділлі сучасний екотуризм розвивається також у міському й приміському форматі. Екологічний маршрут «Між трьома мостами» у Вінниці є прикладом того, як природна спадщина річкової долини може бути включена в освітньо-туристичну практику міського простору. Створення віртуальних турів цим маршрутом і «Стежкою Коцюбинського»

демонструє потенціал цифрової інтерпретації, яка може підсилити доступність екотуристичного продукту для різних груп відвідувачів [37; 38].

Окреме місце займає екотуристичний потенціал НПП «Кармелюкове Поділля». Маршрути парку поєднують лісостепові й лісові ландшафти, історико-культурні сюжети, пішохідні переходи та елементи локальної ідентичності. Для південно-східної частини Поділля це важливо, оскільки парк може стати не лише природоохоронним, а й освітньо-рекреаційним центром, здатним підтримати місцеві громади та розширити географію туристичних потоків [32]. Природний заповідник «Медобори» є прикладом території, де рекреаційна функція має особливо обмежений і пізнавальний характер. На відміну від національного природного парку, заповідник орієнтований насамперед на охорону природних комплексів. Тому екостежки тут повинні розглядатися як форма контрольованого екологічного просвітництва, а не як простір масового відпочинку. Такий підхід є важливим для розуміння меж допустимого екотуризму [7; 43]. НПП «Північне Поділля» доповнює регіональну структуру екотуризму північно-західними ландшафтами, буковими лісостанами, степовими ділянками, природно-культурними маршрутами та локальними об'єктами пізнавального туризму. Його маршрути можуть бути включені до ширших програм пішохідних і краєзнавчих подорожей, зокрема в поєднанні з громадами, історичними місцями та екологічною освітою [34]. Сучасні центри екотуризму Поділля доцільно розглядати не ізольовано, а як систему взаємопов'язаних вузлів. Кам'янець-Подільський, Бакота, Заліщики, Чечельник, Вінниця, Сатанів, Завалля, Маліївці, Нирків, окремі ділянки Дністра й Південного Бугу можуть виконувати різні функції: стартових пунктів, інформаційних центрів, осередків розміщення, об'єктів показу, навчальних полігонів або місць короткотривалої рекреації. Саме така вузлова структура створює передумови для маршрутного об'єднання території.

У практиці екотуризму Поділля все виразніше проявляється поєднання природних і культурних мотивів. Турист відвідує не лише ліс, річку чи каньйон, а й монастир, фортецю, село, стару дорогу, місцевий музей, крафтову садибу,

оглядовий майданчик або подієвий захід. Для освітньої програми «Туризм. Екскурсознавство» це особливо важливо, оскільки екотуристичний продукт потребує якісної екскурсійної інтерпретації, здатної пояснити природні процеси доступною мовою. Разом із тим, не кожний природоорієнтований відпочинок автоматично є екотуризмом. Масове відвідування берегів Дністра без правил, шумові розваги, несанкціоновані вогнища, пересування поза стежками, стихійні стоянки, пошкодження рослинності або залишення сміття суперечать сутності екотуризму. Тому в сучасному стані розвитку Поділля важливо відрізнити фактичний природний туризм від нормативно бажаного екотуризму, який має освітню, природоохоронну й соціально відповідальну складові [6; 7; 8].

Рис. 3.1. Сучасні форми екотуризму Поділля [39; 42; 43; 46]

Таблиця 3.1

Основні форми сучасного екотуризму Поділля

[12; 45; 46; 47]

Форма екотуризму	Типові локації Поділля	Цільова аудиторія	Умови сталості
Пішохідні екостежки	НПП «Дністерський каньйон», «Медобори», НПП «Північне Поділля», міські екомаршрути	школярі, студенти, сімейні групи, краєзнавці	маркування, екскурсійний супровід, рух лише визначеним маршрутом
Водний туризм	Дністер, Бакотська затока, окремі ділянки Південного Бугу	молодь, активні туристи, малі групи	офіційні стоянки, безпечне спорядження, недопущення засмічення берегів
Геотуризм	Смотрицький каньйон, Товтри, відслонення, водоспади, скелі	студенти, екскурсійні групи, науково-пізнавальні туристи	інтерпретація геологічних об'єктів, обмеження збору зразків і пошкодження порід
Спелеотуризм	Печера «Атлантида», карстові об'єкти ПриДністер'я	організовані групи, підготовлені туристи	відвідування лише з інструктором, контроль чисельності групи, дотримання техніки безпеки
Сільський зелений туризм	Бакота, села поблизу природоохоронних територій, лісостепові громади	сімейні туристи, невеликі групи, іноземні гості	локальна зайнятість, якісний сервіс, екологічні стандарти садиб

Рис. 3.2. Бакотська затока як один із найбільш упізнаваних природно-рекреаційних центрів Поділля

Бакотська затока демонструє як переваги, так і ризики розвитку популярної природної локації. Її сильними сторонами є висока пейзажна привабливість, наявність туристичного інформаційного супроводу, можливість водних прогулянок, розміщення, кемпінгу та поєднання відпочинку з екскурсійним змістом [39; 44; 45]. Водночас саме популярність створює потребу в лімітуванні навантаження, облаштуванні місць перебування, інформаційній роботі з туристами та контролі екологічної поведінки. Джуринський водоспад і Малієвецький водоспад репрезентують інший тип екотуристичної привабливості – локальні водоспадно-скельні об'єкти, що можуть бути включені у короткі природничі маршрути. Їхня цінність полягає не лише в естетичному ефекті, а й у можливості пояснювати взаємодію води, порід, схилових процесів, мікроклімату та рослинності. Однак такі об'єкти є дуже чутливими до витоупування, стихійних підходів, шумового навантаження та засмічення [48; 51]. Печера «Атлантида» є прикладом того, що екотуризм може бути не масовим, а спеціалізованим і контрольованим. Відвідування печер потребує інструктажу, спеціального спорядження, обмеження груп і дотримання правил, адже спелеологічні системи мають вразливий мікроклімат, крихкі мінеральні утворення та підвищені вимоги до безпеки [46; 47; 50]. Такий формат особливо цінний для освітнього туризму, але він не може розвиватися за логікою необмеженого доступу.

Таблиця 3.2

Провідні центри та маршрутизовані напрями екотуризму Поділля

[42; 43; 44]

Центр / напрям	Провідні ресурси	Наявні або перспективні продукти	Основні управлінські акценти
Бакота – Дністер	Бакотська затока, панорами, берегові схили, водний простір	водні прогулянки, кемпінг, екскурсії, пішохідні оглядові маршрути	регулювання стоянок, санітарна інфраструктура, контроль шуму і сміття
Кам'янець-Подільський – Смотрич	Смотрицький каньйон, Товтри, історичне місто	природно-культурні екскурсії, геотуризм, оглядові маршрути	поєднання природничої та історичної інтерпретації, безпечні оглядові точки

Центр / напрям	Провідні ресурси	Наявні або перспективні продукти	Основні управлінські акценти
Дністерський каньйон	каньйоноподібні долини, джерела, відслонення, водоспади	екостежки, водні маршрути, панорамні подорожі	паспортизація маршрутів, правила поведінки, обмеження стихійних стоянок
Медобори – Товтри	заповідні ландшафти, рідкісні біотопи, екостежки	еколого-освітні програми, науково-пізнавальні екскурсії	пріоритет охорони природи, обмежені групи, супровід фахівців
Південний Буг – Вінниця	річкова долина, міські ландшафти, екостежки	міські й приміські екомаршрути, віртуальні тури	цифрова інтерпретація, доступність, робота з місцевими жителями
Кармелюкове Поділля	лісові та лісостепові комплекси, історичні сюжети	пішохідні, комбіновані, еколого-освітні маршрути	розвиток локальної навігації, підготовка гідів, партнерство з громадами

3.2. Проблеми використання екотуристичного потенціалу

Проблеми розвитку екотуризму Поділля мають комплексний характер. Вони пов'язані не тільки з якістю доріг чи відсутністю інформаційних стендів, а й із глибшими питаннями управління природними ресурсами, режимом природоохоронних територій, рівнем екологічної культури відвідувачів, підготовкою кадрів, сезонністю попиту та здатністю громад отримувати справедливую користь від туристичної діяльності [7; 8; 11].

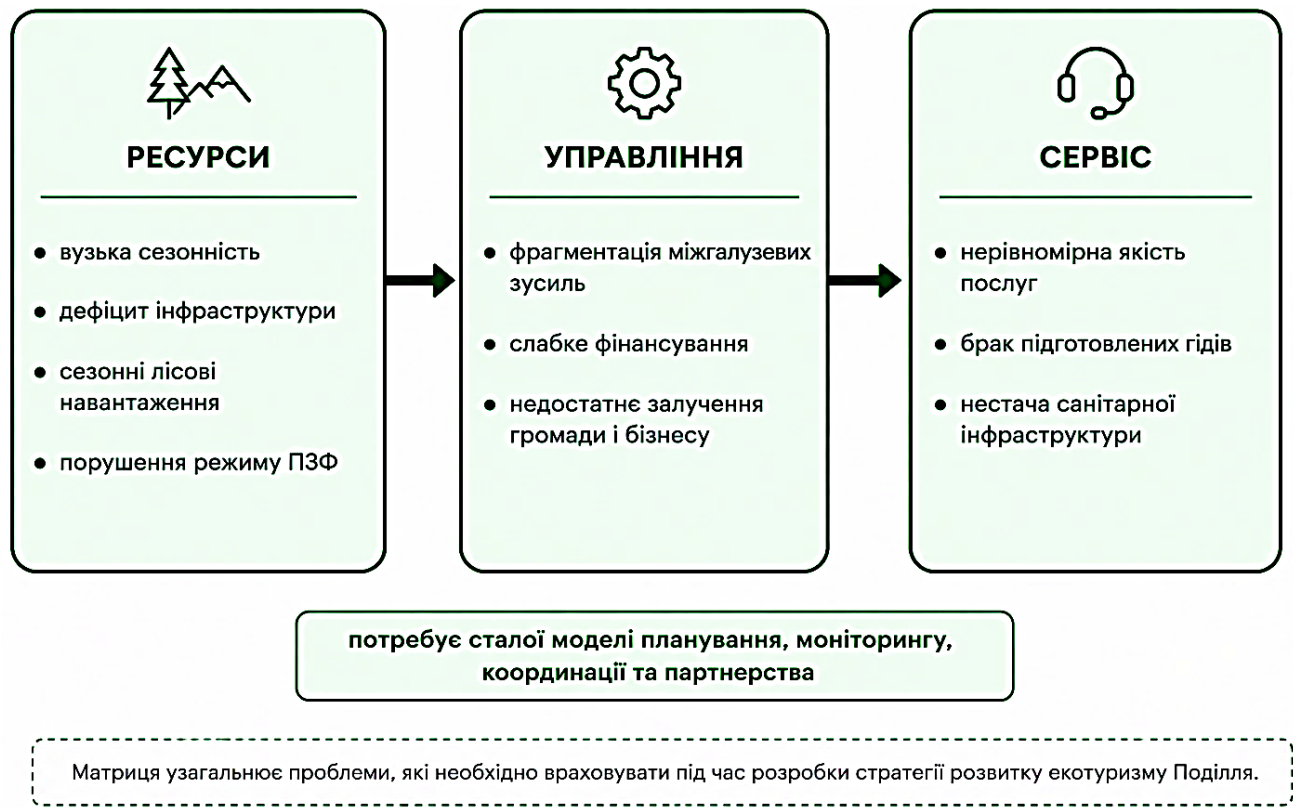
Найперша група проблем стосується рекреаційного навантаження на природні території. Популярні об'єкти – Бакотська затока, окремі ділянки Дністерського каньйону, водоспади, каньйони, оглядові майданчики, прибережні стоянки – можуть зазнавати надмірного тиску в літній сезон і у вихідні дні. Наслідками є витоптування рослинності, розширення несанкціонованих стежок, пошкодження схилів, ущільнення ґрунту, накопичення побутових відходів і зниження якості туристичного досвіду. Друга група проблем пов'язана з фрагментарністю інфраструктури. Для екотуризму недостатньо мати мальовничий краєвид. Потрібні безпечні підходи, маркування, інформаційні стенди, місця короткого відпочинку, офіційні стоянки, санітарні

точки, контейнери для сміття, зрозумілі правила поведінки, цифрові карти та контакти відповідальних осіб. Там, де інфраструктура відсутня або випадкова, туристичний потік стає некерованим і частіше створює екологічні ризики. Третя проблема полягає у слабкій інформаційній узгодженості. Частина природоохоронних установ має офіційні сайти з маршрутами, правилами та контактами, однак інформація про багато локальних об'єктів поширюється через випадкові туристичні блоги, соціальні мережі або неперевірені карти. Для туриста це створює невизначеність щодо доступу, режиму відвідування, складності маршруту, сезонних обмежень і безпеки. Для території це означає втрату можливості спрямовувати потік у бажані коридори [32; 34; 42]. Четверта група проблем – недостатній рівень екологічної інтерпретації. На багатьох природних об'єктах турист бачить красивий пейзаж, але не отримує пояснення, чому ця територія унікальна, які процеси її сформували, які види потребують охорони, чому не можна зривати рослини, сходити зі стежки або залишати вогнище. Без інтерпретації екотуризм перетворюється на звичайний відпочинок у природі, а природоохоронна й освітня функції залишаються слабкими. П'ята проблема стосується кадрового забезпечення. Екотуристичні маршрути потребують гідів, які володіють не лише екскурсійною методикою, а й базовими знаннями з ландшафтознавства, геоморфології, біогеографії, природоохоронного законодавства, безпеки, комунікації з різними віковими групами. Для спеціальності 242 Туризм це створює конкретний освітній запит: підготовка фахівців, здатних працювати з природною спадщиною не поверхово, а професійно й відповідально. Шоста проблема – нерівномірність розвитку територій. Відомі локації отримують більшу увагу, рекламу й відвідуваність, тоді як менш популярні, але цінні об'єкти залишаються поза туристичною пропозицією. Унаслідок цього частина територій перевантажується, а інша частина не використовує потенціал для екологічної освіти й локального розвитку. Такий дисбаланс можна зменшити через кластерний підхід і створення альтернативних маршрутів.

Сьома проблема полягає у суперечності між комерціалізацією та природоохоронними обмеженнями. Локальні громади й бізнес зацікавлені у збільшенні потоку туристів, проте природоохоронні території мають обмежену стійкість. Якщо розвиток вимірювати лише кількістю відвідувачів, без урахування екологічного стану, екотуризм втрачає зміст і перетворюється на масову рекреацію. Тому критерії успіху повинні включати якість маршруту, контроль впливів, рівень задоволеності туристів і користь для громади, а не тільки кількісне зростання. Восьма проблема пов'язана з безпекою. Подільські маршрути часто проходять через круті схили, скельні ділянки, каньйони, печери, водоспади, прибережні зони, лісові масиви та місця з нестійким мобільним зв'язком. Для багатьох об'єктів потрібно чітко зазначати складність, тривалість, сезонність, необхідне спорядження, ризики, правила поведінки під час дощу, спеки, ожеледиці або високої води. Без цього навіть приваблива локація може бути небезпечною. Дев'ята проблема – слабка система моніторингу. Для сталого управління потрібно знати, скільки туристів відвідує об'єкт, у які сезони, якими маршрутами вони рухаються, де виникають сміттєві точки, які ділянки еродують, чи задоволені туристи сервісом, які види діяльності створюють конфлікти. Без таких даних управлінські рішення часто ґрунтуються на враженнях, а не на доказовій інформації. Десята проблема – недостатня інтеграція місцевих громад. Екотуризм має приносити користь не лише туроператорам або окремим власникам сервісів, а й громаді загалом. Якщо місцеві жителі не залучені як гіді, власники садиб, виробники локальних продуктів, носії знань, волонтери або учасники моніторингу, вони можуть сприймати туристичний потік як зовнішнє навантаження. Це зменшує соціальну підтримку природоохоронних ініціатив.

Для Поділля важливо також враховувати воєнні й післявоєнні умови розвитку туризму в Україні. Внутрішній туризм може зростати як безпечніша й доступніша форма відпочинку, однак водночас існують обмеження щодо безпеки, ресурсів громад, транспортної логістики та купівельної спроможності

населення. Тому перспективи екотуризму мають оцінюватися реалістично, з урахуванням поступового відновлення туристичної активності [11].

Рис. 3.3. Діагностична матриця проблем розвитку екотуризму Поділля [7; 8; 12; 45]

Таблиця 3.3

Основні проблеми використання екотуристичного потенціалу Поділля [7; 8; 39; 42; 45].

Проблема	Прояви на території	Можливі наслідки	Необхідні управлінські дії
Рекреаційне перевантаження	пікові відвідування популярних берегів, оглядових точок, водоспадів	ерозія, сміття, втрата привабливості, конфлікти між туристами	лімітування, маршрутизація, офіційні стоянки, сезонне регулювання
Слабка інфраструктура	нестача маркування, санітарних місць, безпечних підходів	хаотичний рух, ризики травмування, погіршення екологічного стану	навігація, паспорти маршрутів, мінімальна екологічна інфраструктура

Проблема	Прояви на території	Можливі наслідки	Необхідні управлінські дії
Недостатня інтерпретація	мало пояснень про природну цінність об'єктів	зниження освітнього ефекту, байдужість до правил охорони	екскурсійні сценарії, QR-коди, стенди, підготовка гідів
Кадровий дефіцит	бракує фахівців, які поєднують туризм і природничі знання	поверховість екскурсій, слабка безпека, низька якість продукту	навчальні модулі для гідів, практика студентів, сертифікація
Нерівномірність розвитку	перевантажені відомі локації та недооцінені периферійні об'єкти	дисбаланс потоків, втрата потенціалу малих громад	кластерний підхід, альтернативні маршрути, локальні інформаційні центри
Недостатній моніторинг	відсутність системних даних про відвідувачів і впливи	неможливість обґрунтованих управлінських рішень	лічильники, карти проблемних точок, опитування туристів, щорічні звіти

Рис. 3.4. Джуринський водоспад як популярний об'єкт природоорієнтованого туризму й зона потенційного рекреаційного навантаження

Джуринський водоспад добре демонструє типову проблему популярних природних об'єктів: естетична привабливість стимулює масове відвідування, але природна стійкість локації не є необмеженою. Туристи прагнуть підійти ближче до водоспаду, фотографуватися на скелях, спускатися до води й утворювати нові стежки. За відсутності чіткої організації це призводить до витоптування, небезпечного пересування та локального засмічення [48]. Печерні об'єкти мають

інший набір ризиків. Тут головними є не стільки поверхнева ерозія, скільки порушення мікроклімату, пошкодження кристалічних утворень, небезпека травмування, потреба в спеціальному освітленні та дисципліні групи. Тому спелеотуризм повинен залишатися контрольованим, а маршрути мають проводитися лише з інструктором або підготовленим гідом [46; 47]. Водночас проблеми не повинні трактуватися як аргумент проти розвитку екотуризму. Навпаки, вони показують, що стихійна рекреація потребує переходу до керованої моделі. Якщо об'єкт не має інформаційного супроводу, правил і відповідальних суб'єктів, туристичний потік усе одно виникатиме, але його вплив буде гіршим. Тому завдання полягає не в забороні відвідування, а в перетворенні хаотичної активності на відповідальний екотуристичний продукт. У межах кваліфікаційної роботи доцільно виділити три рівні проблем. Перший рівень – локальний: сміття, стежки, оглядові точки, безпека. Другий – організаційний: відсутність паспорта маршруту, слабка навігація, недостатня координація. Третій – стратегічний: нерівномірність розвитку, недооцінка екологічної освіти, брак моніторингу та слабка інтеграція громад. Саме третій рівень є вирішальним для сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери Поділля.

Таблиця 3.4

SWOT-аналіз розвитку екотуризму Поділля [44; 45; 46]

Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Загрози
ландшафтна різноманітність; Дністер, Південний Буг, Товтри; мережа ПЗФ; багата культурна спадщина	нерівномірна інфраструктура; фрагментарна інформація; кадровий дефіцит; слабкий моніторинг	розвиток внутрішнього туризму; цифрові маршрути; партнерство громад і НПП; освітні програми	перевантаження популярних локацій; засмічення; комерціалізація без правил; зниження природної цінності
можливість поєднання екотуризму й екскурсознавства; наявність туристичних міст і громад	низька якість окремих під'їздів; відсутність санітарних точок; нестача доступної навігації	кластерні маршрути; підготовка локальних гідів; розвиток садиб і локальних продуктів	сезонність попиту; безпекові обмеження; конкуренція розважальних форматів із природоохоронними цілями
відомість Бакоти, Кам'янець-Подільського, Дністерського каньйону; привабливість водоспадів і печер	частина локацій відома лише в неофіційних джерелах; слабе брендове позиціонування периферійних територій	створення карт, QR-інтерпретації, екскурсійних пакетів, освітніх турів	стихійна забудова, порушення берегових територій, витіснення локальної громади з туристичного продукту

Рис. 3.5. Вхід до печери «Атлантида» як приклад об'єкта контрольованого спелеотуризму

3.3. Напрями сталого розвитку та практичні рекомендації

Перспективи розвитку екотуризму Поділля мають визначатися не логікою максимального нарощування туристичного потоку, а логікою сталого управління. Сталий розвиток у цьому випадку означає узгодження трьох цілей: збереження природної спадщини, створення якісного туристичного досвіду та отримання соціально-економічної користі місцевими громадами. Якщо одна з цих цілей випадає, екотуризм втрачає збалансованість.

Перший стратегічний напрям – формування регіонального екотуристичного каркасу. Його основою мають бути природоохоронні ядра, річкові долини, пішохідні та водні коридори, туристичні міста, локальні громади й інформаційні центри. Такий каркас повинен не замінити адміністративне управління, а допомогти зрозуміти, як розподіляти маршрути, потоки, інформацію та відповідальність між різними суб'єктами [7; 8; 12]. Другий напрям – кластеризація екотуристичного простору. Для Поділля доцільно виділити кілька функціональних кластерів: Дністерсько-Бакотський, Кам'янецько-Смотрицький, Товтрово-Медоборський, Подільсько-Бузький, Лісостеповий,

Спелеогеологічний і Водоспадно-парковий. Кластери не повинні сприйматися як жорсткі межі. Їхня мета – об'єднати ресурси, громади, сервіси й маршрути в логічні туристичні продукти. Третій напрям – паспортизація екотуристичних маршрутів. Кожен маршрут має мати назву, протяжність, тривалість, рівень складності, сезонність, опис природних і культурних об'єктів, правила поведінки, контакти відповідальних осіб, перелік ризиків, рекомендації щодо спорядження та інформацію про транспортну доступність. Такий паспорт потрібний не лише туристу, а й громаді, природоохоронній установі, гіду, рятувальним службам і закладам освіти. Четвертий напрям – розвиток екологічної інтерпретації. Для Поділля варто розробити короткі стандартизовані пояснювальні модулі: «Як утворилися Товтри», «Чому Дністер має каньйоноподібні береги», «Що таке заповідний режим», «Чому печери потребують особливої охорони», «Як поводитися на екостежці», «Чому водоспади є вразливими локальними системами». Такі модулі можуть використовуватися в екскурсіях, QR-кодах, стендах, аудіогідах і навчальних матеріалах. П'ятий напрям – цифровізація екотуристичного продукту. Приклад вінницьких віртуальних турів показує, що цифрові інструменти можуть підсилити доступність маршруту, підготувати туриста до відвідування й частково зменшити інформаційний хаос [37; 38]. Для Поділля перспективними є інтерактивні карти, сторінки маршрутів, QR-навігація, короткі відеопояснення, цифрові правила поведінки, онлайн-реєстрація груп і електронні анкети зворотного зв'язку. Шостий напрям – підготовка кадрів. Екотуризм потребує фахівців, які поєднують екскурсійну майстерність, природничу грамотність, комунікацію, знання законодавства та безпекову культуру. У межах освітньої програми «Туризм. Екскурсознавство» доцільно посилювати практичну підготовку студентів через польові заняття, розроблення маршрутів, моделювання екскурсій, створення маршрутних паспортів і співпрацю з природоохоронними установами. Сьомий напрям – партнерство з громадами. Сталий екотуризм не може розвиватися лише силами адміністрації природоохоронної території або окремого туристичного бізнесу. Потрібна

взаємодія органів місцевого самоврядування, НПП, заповідників, закладів освіти, гідів, садиб, перевізників, громадських організацій, рятувальних служб і місцевих жителів. Саме партнерство дає змогу перетворити природну локацію на керований туристичний продукт. Восьмий напрям – мінімальна, але якісна інфраструктура. Екотуризм не потребує надмірної забудови природних територій, однак потребує добре продуманих малих елементів: маркування, оглядових майданчиків, поручнів на небезпечних ділянках, лав, місць для збору сміття, інформаційних щитів, біотуалетів, офіційних місць стоянки, велопарковок і безпечних підходів. Така інфраструктура не повинна руйнувати ландшафт, а має скеровувати рух туристів і зменшувати хаотичний вплив. Дев'ятий напрям – моніторинг і оцінювання. Для кожного ключового маршруту потрібно визначити прості індикатори: кількість відвідувачів, стан стежки, кількість смітєвих точок, кількість екскурсій, залученість місцевих гідів, відгуки туристів, кількість випадків порушення правил, стан оглядових майданчиків. Такі дані можуть збиратися адміністраціями парків, громадами, студентами-практикантами або волонтерами. Десятий напрям – формування етичного кодексу туриста Поділля. Він може містити прості правила: не залишати сміття, не сходити зі стежки, не зривати рослин, не шуміти в місцях проживання тварин, не руйнувати породи й натічні утворення, не розпалювати вогнища поза дозволеними місцями, поважати місцевих жителів, користуватися послугами локальних гідів і підтримувати громади.

Практичні рекомендації варто розділити за рівнями впровадження. На рівні природоохоронних установ першочерговими є паспортизація маршрутів, оновлення інформації на сайтах, правила поведінки, облік відвідувачів і навчання екскурсоводів. На рівні громад – розвиток локального сервісу, інформаційних пунктів, співпраця з садибами, підтримка місцевих виробників. На рівні закладів освіти – підготовка кадрів, польові практики, студентські проекти й волонтерський моніторинг. На рівні туристичного бізнесу важливо запровадити принципи відповідальної пропозиції: не рекламувати заборонені або небезпечні ділянки, не збільшувати групи понад допустимий рівень,

пояснювати правила поведінки, працювати з місцевими гідами, не залишати після себе сміття, частину доходу спрямовувати на підтримку маршрутів або локальних ініціатив. Це дасть змогу уникнути конфлікту між бізнесом і природоохоронною функцією. Для Поділля особливо перспективним є розвиток коротких навчально-пізнавальних маршрутів вихідного дня. Вони можуть бути орієнтовані на школярів, студентів, родини, освітян, туристів із великих міст. Їхня перевага полягає в доступності, невеликій вартості, можливості поєднання природи й історії та швидкому впровадженні. Такий формат може охоплювати Вінницьке Побужжя, Бакоту, Кам'янець-Подільський, Медобори, Маліївці, Чечельник, окремі ділянки Дністра й Південного Бугу.

Перспективним напрямом є також тематизація маршрутів. Замість загальних екскурсій «на природу» варто пропонувати маршрути з чітким змістом: «Каньйони Поділля», «Товтри як давній риф», «Водоспади й травертинові утворення», «Печери та підземний світ Поділля», «Дністер як екологічний коридор», «Міська екостежка річковою долиною», «Лісостепові ландшафти Кармелюкового Поділля». Тематизація підвищує освітню цінність і полегшує просування продукту. Фінансово-організаційна сталість може забезпечуватися через поєднання кількох джерел: місцеві бюджети, грантові програми, платні екскурсії, добровільні внески, партнерство з бізнесом, освітні практики, соціальні проєкти та підтримку природоохоронних установ. Головне, щоб кошти не витрачалися лише на промоцію, а спрямовувалися на маршрутну інфраструктуру, безпеку, інтерпретацію й моніторинг. Для оцінювання ефективності розвитку екотуризму Поділля доцільно використовувати не лише економічні, а й екологічні та соціальні показники. Наприклад, важливими є не тільки кількість туристів і доходи, а й стан стежок, кількість прибраних сміттєвих точок, частка туристів, які скористалися локальними послугами, кількість підготовлених гідів, кількість екскурсій для школярів, рівень задоволеності відвідувачів і залученість громад.

Рис. 3.6. Кластерно-маршрутна модель сталого розвитку екотуризму Поділля [12; 32; 43; 46; 47]

Таблиця 3.5

Практичні рекомендації щодо сталого розвитку екотуризму Поділля [6; 7; 8; 45].

Напрямок рекомендацій	Зміст дій	Виконавці / партнери	Очікуваний результат
Паспортизація маршрутів	опис складності, тривалості, сезонності, ризиків, правил і об'єктів показу	НПП, громади, заклади освіти, гіді	керованість відвідування, безпека, краща інформаційна доступність
Екологічна інтерпретація	стенди, QR-коди, аудіогіді, короткі тематичні пояснення	природоохоронні установи, викладачі, студенти, екскурсоводи	підвищення освітньої цінності маршрутів
Мінімальна інфраструктура	маркування, оглядові точки, місця стоянок, санітарні рішення	громади, парки, бізнес, донори	зменшення хаотичного руху й негативного впливу
Підготовка кадрів	польові практики, навчання гідів, екскурсійні сценарії	ЗВО, НПП, туристичні організації	професійний супровід туристів і якісні екскурсії
Моніторинг впливів	облік відвідувачів, карти проблемних точок, опитування	адміністрації територій, громади, студенти, волонтери	обґрунтовані рішення та своєчасне реагування
Партнерство громад	локальні продукти, садиби, гіді, спільні події	ОМС, бізнес, громадські організації, місцеві жителі	соціально-економічна користь для території

Рис. 3.7. Малісєвський водоспад як приклад локального природно-культурного вузла для тематичних екотуристичних маршрутів

Рис. 3.8. Дорожня карта впровадження рекомендацій щодо сталого розвитку екотуризму Поділля

Таблиця 3.6

Орієнтовні індикатори оцінювання сталості екотуристичного розвитку
[6; 7; 8; 11]

Група індикаторів	Приклади показників	Періодичність оцінювання	Практичне значення
Екологічні	стан стежок, кількість смітєвих точок, ерозійні прояви, порушення режиму ПЗФ	щосезону або щороку	допомагає виявляти перевантажені ділянки
Туристичні	кількість відвідувачів, сезонність, тривалість перебування, популярність маршрутів	щомісяця в сезон / щороку	дає змогу керувати потоками та планувати сервіси
Соціальні	кількість залучених місцевих гідів, садиб, майстрів, волонтерів	щороку	показує користь туризму для громад
Освітні	кількість екскурсій, навчальних груп, QR-переходів, завантажень маршрутів	щосеместру / щороку	оцінює просвітницький ефект екотуризму
Економічні	доходи від екскурсій, локальних послуг, кемпінгу, проживання	щороку	дозволяє оцінити внесок екотуризму в місцеву економіку
Безпекові	кількість інцидентів, звернень, небезпечних ділянок, оновлених попереджень	постійно / щороку	знижує ризики для туристів і відповідальних установ

Для практичного впровадження запропонованих рекомендацій доцільно розробити типовий паспорт екотуристичного маршруту Поділля. Його функція полягає не лише в описі шляху, а й у фіксації меж відповідальності, правил поведінки, природоохоронних обмежень і способів інтерпретації. Паспорт має бути однаково зрозумілим для туриста, гіда, громади, природоохоронної установи та освітньої групи. Паспорт маршруту повинен містити природничу характеристику території, коротку історико-культурну довідку, перелік точок огляду, потенційні ризики, сезонні особливості, рекомендовану кількість учасників, необхідне спорядження, правила безпеки й екологічної поведінки. Окремо доцільно зазначати, чи маршрут придатний для дітей, людей старшого віку, інклюзивних груп, велосипедистів або туристів без спеціальної підготовки.

У регіональній практиці важливо уникати ситуації, коли природні локації просуваються в інформаційному просторі швидше, ніж облаштовуються на місцевості. Реклама маршруту без елементарної навігації, безпечних підходів і правил може збільшити навантаження, але не створити якісного екотуристичного продукту. Тому послідовність дій має бути такою: спочатку аудит і безпека, потім інтерпретація та мінімальна інфраструктура, і лише після цього активне просування. Окремої уваги потребує робота з локальними екскурсоводами. Для Поділля перспективною є підготовка коротких навчальних програм для гідів громад, які включатимуть основи природоохоронного законодавства, етику екотуризму, методику інтерпретації ландшафтів, правила безпеки на водних, скельних і печерних маршрутах, а також прийоми роботи зі шкільними й студентськими групами. Упровадження рекомендацій має відбуватися поетапно. На першому етапі доцільно обрати кілька пілотних територій: одну водну, одну геотуристичну, одну лісостепову, одну міську або приміську та одну спелеологічну. Для кожної з них можна підготувати маршрутний паспорт, схему навігації, короткий текст для гіда, QR-сторінку, правила поведінки й форму моніторингу. На другому етапі пілотні маршрути варто об'єднати в тематичні пакети. Наприклад, пакет «Дністер і Бакота» може включати водні прогулянки, панорамні точки, еколого-освітню розповідь про

берегові схили та правила поведінки на воді. Пакет «Печери й Товтри» може поєднувати печеру «Атлантида», геологічні відслонення та пояснення про давнє рифове походження Товтр. Пакет «Міська екостежка» може показувати, що екотуризм можливий не лише в національних парках, а й у межах урбанізованого простору. На третьому етапі необхідно сформувати єдину комунікаційну платформу або хоча б узгоджену інформаційну сторінку про екотуристичні маршрути Поділля. Вона має містити лише перевірені маршрути, актуальні контакти, статус доступності, сезонні попередження, карти, правила поведінки та посилання на офіційні сторінки природоохоронних установ і громад. Це зменшить залежність туристів від випадкових джерел інформації.

Практичний ефект від екотуризму для громад має вимірюватися не лише кількістю туристів, а й тим, скільки місцевих жителів залучено до обслуговування маршруту, скільки коштів залишається на території, чи підтримується локальна кухня, ремесла, садиби, перевезення, екскурсійний супровід. Якщо туристичний потік не створює локальної користі, громада не матиме достатньої мотивації підтримувати природоохоронні обмеження. Особливо перспективною є участь закладів освіти у створенні змісту екотуристичних маршрутів. Студенти спеціальності 242 Туризм можуть виконувати польові описи об'єктів, розробляти екскурсійні тексти, складати карти ризиків, готувати QR-матеріали, проводити опитування туристів і аналізувати якість сервісу. Така діяльність поєднує навчання, практику, дослідження та реальну користь для території. Загалом перспективна модель розвитку екотуризму Поділля повинна бути не «масовою», а «розумною». Її сутність полягає у тому, щоб збільшувати не стільки кількість відвідувачів, скільки якість маршруту, глибину інтерпретації, безпечність, відповідальність туристів і частку локальної користі. Саме така модель відповідає принципам сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Таблиця 3.7

Типова структура паспорта екотуристичного маршруту Поділля [6; 7; 8]

Блок паспорта	Зміст блоку	Практичне призначення
Загальні дані	назва маршруту, протяжність, тривалість, старт і фініш, сезонність	допомагає туристу швидко оцінити відповідність маршруту власним можливостям
Природна характеристика	ландшафти, водні об'єкти, геологічні форми, рослинність, об'єкти ПЗФ	забезпечує науково-пізнавальну основу екскурсії
Інтерпретаційні точки	зупинки, теми розповіді, оглядові місця, QR-матеріали	перетворює маршрут із прогулянки на освітній продукт
Безпека	складність, ризики, погодні обмеження, спорядження, контакти відповідальних осіб	зменшує ризики для груп і підвищує відповідальність організаторів
Екологічні правила	рух лише стежкою, заборона сміття, вогнищ, збору рослин, пошкодження порід	захищає природні комплекси від рекреаційного навантаження
Локальний сервіс	гіди, садиби, харчування, транспорт, сувеніри, місцеві виробники	забезпечує економічний ефект для громади

Таблиця 3.8

Приклади пілотних проєктів для сталого екотуризму Поділля

Пілотний проєкт	Територіальна прив'язка	Ключова ідея	Очікуваний результат
«Дністер без сміття»	Бакота, Дністерський каньйон, офіційні стоянки	поєднання правил водного туризму, карт стоянок, інформаційних знаків і волонтерського прибирання	зменшення засмічення берегів і підвищення культури водних подорожей
«Печери з інструктором»	Печера «Атлантида» та спелеологічні об'єкти	популяризація лише контрольованих маршрутів із підготовленим супроводом	підвищення безпеки й охорона крихких печерних утворень
«Товтри: давній риф»	НПП «Подільські Товтри», Медобори, геологічні відслонення	короткі QR-пояснення про геологічну історію та ландшафти	посилення науково-пізнавальної цінності екскурсій
«Міська екостежка»	Вінниця, долина Південного Бугу, маршрут «Між трьома мостами»	поєднання офлайн-маршруту, віртуального туру та освітніх завдань	доступний екотуризм для школярів, студентів і містян
«Гід громади»	села поблизу НПП, Бакоти, Маліївців, Кармелюкового Поділля	коротке навчання місцевих гідів і власників садиб	збільшення локальної користі й професійності супроводу
«Екомоніторинг студентами»	пілотні маршрути Поділля	залучення студентів до оцінювання стану стежок, сміття, навігації та відгуків туристів	поява регулярних даних для управлінських рішень

Висновок до 3 розділу

У третьому розділі проаналізовано сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку екотуризму Поділля. Встановлено, що екотуризм регіону формується на основі поєднання природоохоронної діяльності, внутрішнього туризму, екскурсознавства, геотуризму, сільського зеленого туризму та освітньо-пізнавальних практик. Основними його формами є пішохідні екостежки, водні маршрути, природничі екскурсії, геотуризм, спелеотуризм, бьордвочинг, міські й приміські екомаршрути та комбіновані природно-культурні подорожі. З'ясовано, що провідними центрами екотуризму Поділля є Бакота, Дністерський каньйон, Кам'янець-Подільський і Смотрицький каньйон, Подільські Товтри, Медобори, НПП «Кармелюкове Поділля», НПП «Північне Поділля», долина Південного Бугу, а також локальні природні об'єкти — водоспади, печери, скельні відслонення й оглядові локації. Їхня цінність полягає у поєднанні природної унікальності, рекреаційної привабливості та пізнавального потенціалу.

Водночас виявлено основні проблеми розвитку екотуризму: рекреаційне перевантаження популярних локацій, засмічення, пошкодження природних комплексів, слабка інфраструктура, нестача маркування, фрагментарність інформації, недостатній рівень екологічної інтерпретації, кадровий дефіцит, слабкий моніторинг і недостатнє залучення місцевих громад. Ці проблеми свідчать про потребу переходу від стихійного використання природних територій до керованої моделі сталого туризму. Перспективними напрямками розвитку визначено формування регіонального екотуристичного каркасу, кластеризацію маршрутів, паспортизацію екостежок, розвиток цифрової навігації, підготовку фахових гідів, створення мінімальної екологічної інфраструктури, запровадження моніторингу та посилення партнерства між природоохоронними установами, громадами, бізнесом і закладами освіти.

ВИСНОВКИ

1. У кваліфікаційній роботі розкрито сутність і принципи екотуризму як відповідальної форми туристично-рекреаційної діяльності, що поєднує пізнання природних територій, відпочинок, екологічну освіту, збереження природної спадщини та підтримку місцевих громад. Встановлено, що екотуризм не можна ототожнювати лише з відпочинком на природі або природоорієнтованими подорожами, оскільки його обов'язковими ознаками є природоохоронна спрямованість, мінімізація негативного впливу на довкілля, змістовна інтерпретація природних об'єктів і дотримання правил відповідальної поведінки. Основними принципами екотуризму визначено природоохоронну пріоритетність, екологічну безпечність, наукову обґрунтованість, освітньо-пізнавальне наповнення, участь місцевого населення, етичність туристичної комунікації та необхідність моніторингу рекреаційного навантаження. Доведено, що саме ці принципи відрізняють екотуризм від стихійної рекреації та роблять його важливою формою сталого використання природних ресурсів.

2. Охарактеризовано місце екотуризму в системі сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери. З'ясовано, що екотуризм виступає практичним механізмом узгодження екологічних, соціальних, економічних і культурних інтересів території. Його значення полягає не лише у створенні туристичного продукту, а й у формуванні відповідального ставлення до природного середовища, популяризації природоохоронних територій, розвитку екологічної культури туристів і підтримці локальної економіки. У роботі обґрунтовано, що сталий розвиток екотуризму передбачає не максимальне збільшення кількості відвідувачів, а кероване використання природних територій з урахуванням їхньої екологічної місткості, режиму охорони, безпеки та інтересів громад. Тому екотуризм Поділля доцільно розглядати як інструмент збалансованого розвитку, який може одночасно забезпечувати рекреаційні потреби населення, освітній ефект, природоохоронну мотивацію та соціально-економічну користь для приймаючих територій.

3. Визначено методичні підходи до дослідження екотуристичного потенціалу території. Показано, що оцінювання такого потенціалу має бути комплексним і не може обмежуватися лише описом мальовничих природних об'єктів. Доцільним є поєднання аналізу наукових і нормативних джерел, інвентаризації природно-ландшафтних ресурсів, оцінювання природоохоронної цінності територій, вивчення доступності, інфраструктурного забезпечення, безпеки маршрутів, рівня інформаційного супроводу, інтерпретаційного потенціалу та участі місцевих громад. Важливе значення мають картографічний метод, порівняльно-географічний аналіз, SWOT-аналіз, бальна оцінка об'єктів і елементи прогнозування. Застосування таких підходів дає змогу визначити не тільки сильні сторони території, а й обмеження її туристичного використання. Це особливо важливо для Поділля, де висока природна привабливість окремих локацій поєднується з потребою дотримання природоохоронних режимів, безпекових вимог і правил регулювання туристичних потоків.

4. Проаналізовано природно-ландшафтні ресурси, природоохоронні території та соціально-економічні передумови розвитку екотуризму Поділля. Установлено, що регіон має потужну й різноманітну ресурсну базу, представлену річковими долинами Дністра, Південного Бугу, Смотрича та їхніх приток, каньйоноподібними ділянками, Товтровим пасмом, лісостеповими комплексами, печерами, водоспадами, скельними відслоненнями, джерелами, оглядовими майданчиками та цінними природними ландшафтами. Ключовими ядрами екотуризму є НПП «Подільські Товтри», НПП «Дністерський каньйон», природний заповідник «Медобори», НПП «Кармелюкове Поділля», НПП «Північне Поділля», а також численні заказники, пам'ятки природи й локальні природні об'єкти. Важливою перевагою Поділля є поєднання природних ресурсів з історико-культурною спадщиною, сільськими громадами, традиціями природокористування, локальною гостинністю та можливостями для розвитку малого туристичного бізнесу. Саме ця комплексність створює передумови для формування різноманітних екотуристичних продуктів.

5. Досліджено сучасні форми, центри й маршрути екотуристичної діяльності Поділля. Виявлено, що екотуризм регіону розвивається через екологічні стежки, природничі екскурсії, пішохідні маршрути, водні подорожі Дністром і Південним Бугом, геотуризм, спелеотуризм, бьордвочинг, міські та приміські екомаршрути, студентські й шкільні навчально-пізнавальні практики, а також комбіновані природно-культурні подорожі. Найпомітнішими центрами екотуризму є Бакота, Дністерський каньйон, Кам'янець-Подільський і Смотрицький каньйон, Подільські Товтри, Медобори, Кармелюкове Поділля, Північне Поділля, долина Південного Бугу та локальні природні об'єкти Вінниччини, Хмельниччини й Тернопільщини. Установлено, що найбільш перспективними є ті маршрути, у яких природна привабливість поєднується з доступністю, безпекою, екологічною інтерпретацією, наявністю місцевих сервісів і чіткими правилами відвідування. Такі маршрути можуть виконувати рекреаційну, освітню, природоохоронну та іміджеву функції.

6. Виявлено основні проблеми використання екотуристичного потенціалу Поділля. До них належать нерівномірність розвитку територій, рекреаційне перевантаження найпопулярніших локацій, засмічення, витоптування рослинності, пошкодження схилів і стежок, недостатній рівень маркування маршрутів, слабка санітарна та відпочинкова інфраструктура, фрагментарність офіційної інформації, нестача цифрових карт і актуальних описів маршрутів. Окремою проблемою є недостатній рівень екологічної інтерпретації: на багатьох об'єктах турист отримує естетичне враження, але не має достатнього пояснення щодо природної цінності ландшафту, правил поведінки та причин природоохоронних обмежень. Також виявлено кадрові труднощі, пов'язані з браком підготовлених гідів, які володіють не лише екскурсійною методикою, а й природничими знаннями, навичками безпеки та комунікації з різними групами туристів. Недостатньо розвиненими залишаються системи моніторингу туристичних потоків і механізми залучення місцевих громад до планування та управління екотуристичною діяльністю.

7. Запропоновано напрями сталого розвитку та практичні рекомендації щодо просування екотуризму Поділля. До першочергових напрямів належать формування регіонального екотуристичного каркасу, кластеризація маршрутів, паспортизація екостежок, створення єдиної цифрової системи навігації, підготовка фахових екогідів, розроблення інформаційних стендів, QR-супроводу, правил поведінки й безпекових інструкцій для відвідувачів. Важливим є облаштування мінімальної екологічної інфраструктури: промаркованих стежок, оглядових майданчиків, місць короткого відпочинку, контейнерів для сміття, офіційних стоянок і санітарних точок там, де це не суперечить природоохоронному режиму. Перспективним є розвиток партнерства між адміністраціями природоохоронних установ, територіальними громадами, туристичним бізнесом, закладами освіти та громадськими організаціями. Просування екотуризму має здійснюватися відповідально: воно повинно не лише рекламувати привабливі локації, а й пояснювати правила їх відвідування, сезонні обмеження, екологічну цінність і необхідність збереження природної спадщини.

Екотуризм Поділля є важливою складовою сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери. Його потенціал визначається поєднанням ландшафтного різноманіття, природоохоронних територій, історико-культурної насиченості, освітньої цінності та можливостей місцевих громад. Водночас ефективний розвиток екотуризму можливий лише за умови переходу від стихійного відвідування природних локацій до керованої, екологічно відповідальної та соціально орієнтованої моделі. Для цього необхідно покращити планування туристичних маршрутів, інформаційний супровід, моніторинг навантаження, підготовку кадрів, цифрову доступність і партнерство всіх зацікавлених сторін. Реалізація запропонованих напрямів сприятиме збереженню природної спадщини Поділля, підвищенню туристичної привабливості регіону, розвитку екологічної культури відвідувачів і формуванню конкурентоспроможного туристичного продукту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The International Ecotourism Society. What Is Ecotourism. URL: <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/> (дата звернення: 02.10.2025).
2. UN Tourism. Sustainable Development. URL: <https://www.untourism.int/sustainable-development> (дата звернення: 03.10.2025).
3. Global Sustainable Tourism Council. GSTC Standards / GSTC Criteria. URL: <https://www.gstc.org/gstc-criteria/> (дата звернення: 13.10.2025).
4. Global Sustainable Tourism Council. What is Sustainable Tourism? URL: <https://www.gstc.org/what-is-sustainable-tourism/> (дата звернення: 23.10.2025).
5. United Nations. Sustainable Tourism. URL: <https://sdgs.un.org/topics/sustainable-tourism> (дата звернення: 01.11.2025).
6. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://surl.li/dcckir> (дата звернення: 08.11.2025).
7. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-12> (дата звернення: 09.11.2025).
8. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26.07.2022 № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1043-22> (дата звернення: 16.11.2025).
9. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL: <https://surl.li/zmmzgo> (дата звернення: 17.11.2025).
10. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Природно-заповідний фонд. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/pryrodno-zapovidnyj-fond/> (дата звернення: 19.11.2025).
11. Державне агентство розвитку туризму України. Офіційний сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/> (дата звернення: 23.11.2025).
12. Національний природний парк «Подільські Товтри». Офіційний сайт. URL: <https://www.npptovtry.org.ua/> (дата звернення: 25.11.2025).
13. Національний природний парк «Дністерський каньйон». Офіційний сайт. URL: <https://dnistercanyon.pp.ua/> (дата звернення: 27.11.2025).
14. Природний заповідник «Медобори». Офіційний сайт. URL: <https://medobory-reserve.te.ua/> (дата звернення: 06.12.2025).
15. Природний заповідник «Медобори» // Природно-заповідний фонд України. URL: <https://surl.li/ruexas> (дата звернення: 09.12.2025).
16. Dnister Canyon National Nature Park // Nature Reserve Fund of Ukraine. URL: <https://surl.li/gkodxe> (дата звернення: 12.12.2025).
17. World Commission on Environment and Development. Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development. URL: <https://www.un-documents.net/ocf-02.htm> (дата звернення: 23.12.2025).
18. UNEP, UNWTO. Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. URL: <https://surli.cc/zkvaio> (дата звернення: 24.12.2025).

19. Eagles P. F. J., McCool S. F., Haynes C. D. Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management. IUCN, 2002. URL: <https://surl.lt/rmhqso> (дата звернення: 27.12.2025).
20. Convention on Biological Diversity. Guidelines on Biodiversity and Tourism Development. URL: <https://www.cbd.int/tourism/guidelines.shtml> (дата звернення: 02.01.2026).
21. Каньйон Смотрича.JPG. Wikimedia Commons. URL: <https://surl.lt/amqzfv> (дата звернення: 11.01.2026).
22. National Nature Park Dniester Canyon near Zalischyky.JPG. Wikimedia Commons. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:National_Nature_Park_Dniester_Canyon_near_Zalischyky.JPG (дата звернення: 12.01.2026).
23. Medobory Nature Reserve (2).JPG. Wikimedia Commons. URL: <https://surl.li/vbmjnm> (дата звернення: 13.01.2026).
24. Ландшафти НПП «Кармелюкове Поділля».JPG. Wikimedia Commons. URL: <https://surl.li/drbrqa> (дата звернення: 26.01.2026).
25. Про парк. Національний природний парк «Подільські Товтри». URL: <https://www.npptovtry.org.ua/pro-park/> (дата звернення: 30.01.2026).
26. Категорія: Рекреаційні ділянки. Національний природний парк «Подільські Товтри». URL: <https://surl.li/ixrevj> (дата звернення: 31.01.2026).
27. Рекреаційна ділянка «Теремці». Національний природний парк «Подільські Товтри». URL: <https://www.npptovtry.org.ua/rekreatsijna-zona-teremky/> (дата звернення: 01.02.2026).
28. Екологічна стежка «Фарикова криничка». Національний природний парк «Дністерський каньйон». URL: <https://surl.li/vmaohs> (дата звернення: 02.02.2026).
29. Екологічна стежка «Бохіт». Природний заповідник «Медобори». URL: <https://medobory-reserve.te.ua/route/bohit/> (дата звернення: 07.02.2026).
30. Екологічна стежка «До Пущі відлюдника». Природний заповідник «Медобори». URL: <https://surl.li/yssofm> (дата звернення: 09.02.2026).
31. НПП «Кармелюкове Поділля». Офіційний сайт. URL: <https://karmelukove.com/> (дата звернення: 11.02.2026).
32. Маршрути Парку. Національний природний парк «Кармелюкове Поділля». URL: <https://surl.cc/haquei> (дата звернення: 14.02.2026).
33. Історія створення. Національний природний парк «Північне Поділля». URL: <https://surl.li/tqqfup> (дата звернення: 15.02.2026).
34. Туристичні маршрути. Національний природний парк «Північне Поділля». URL: <https://surl.lu/rnpbkr> (дата звернення: 16.02.2026).
35. Національний природний парк «Кармелюкове Поділля». Природно-заповідний фонд України. URL: <https://surl.li/prqjln> (дата звернення: 21.02.2026).
36. На вихідні в Національний природний парк «Подільські Товтри». Природно-заповідний фонд України. URL: <https://surl.lu/ncrkeb> (дата звернення: 27.02.2026).
37. Екологічний маршрут «Між трьома мостами». Вінниця. Офіційний туристичний сайт. URL: <https://surl.lu/wircsc> (дата звернення: 28.02.2026).

38. У Вінниці створили два віртуальні тури: «Між трьома мостами» і «Стежка Коцюбинського». Вінницька міська рада. URL: <https://surl.lt/zbvmro> (дата звернення: 11.03.2026).
39. Бакота туристична та відпочинок на Дністрі. Туристичний інформаційний центр. URL: <https://bakota.com.ua/> (дата звернення: 12.03.2026).
40. Мандруємо Тернопіллям: Дністерський каньйон. Тернопільська обласна рада. URL: <https://tor.gov.ua/list/?id=16180&type=view> (дата звернення: 16.03.2026).
41. Туризм у Вінницькій області: пам'ятки, цікаві місця, карта. Подільські мандри. URL: <https://podilski-mandry.com/> (дата звернення: 18.03.2026).
42. Туристичні маршрути. Національний природний парк «Дністерський каньйон». URL: <https://surl.li/plsjgv> (дата звернення: 20.03.2026).
43. Екологічні маршрути. Природний заповідник «Медобори». URL: <https://medobory-reserve.te.ua/routes/> (дата звернення: 23.03.2026).
44. Екскурсії Бакота, Дністер, Кам'янець-Подільський. Туристичний інформаційний центр. URL: <https://bakota.com.ua/excursions/> (дата звернення: 27.03.2026).
45. Кемпінг та місця для наметів на Бакоті. Туристичний інформаційний центр. URL: <https://bakota.com.ua/camping/> (дата звернення: 28.03.2026).
46. ХСК «Атлантида». Офіційний сайт. URL: <https://www.hskatlantyda.com/> (дата звернення: 02.04.2026).
47. Печера «Атлантида». Національний природний парк «Подільські Товтри». URL: <https://surl.lu/pdbpty> (дата звернення: 05.04.2026).
48. Dzhurynskyi Waterfall 01.jpg. Wikimedia Commons. URL: <https://surl.lu/dlwjef> (дата звернення: 08.04.2026).
49. Bakota ukraine.JPG. Wikimedia Commons. URL: <https://surl.li/uzexog> (дата звернення: 11.04.2026).
50. Печера Атлантида, вхід.jpg. Wikimedia Commons. URL: <https://surl.li/wdopvc> (дата звернення: 21.04.2026).
51. Маліївський водоспад. с. Маліївці.jpg. Wikimedia Commons. URL: <https://surl.li/ccivlz> (дата звернення: 28.04.2026).

ДОДАТКИ

Картосхема ключових екотуристичних центрів і маршрутних зв’язків
Поділля

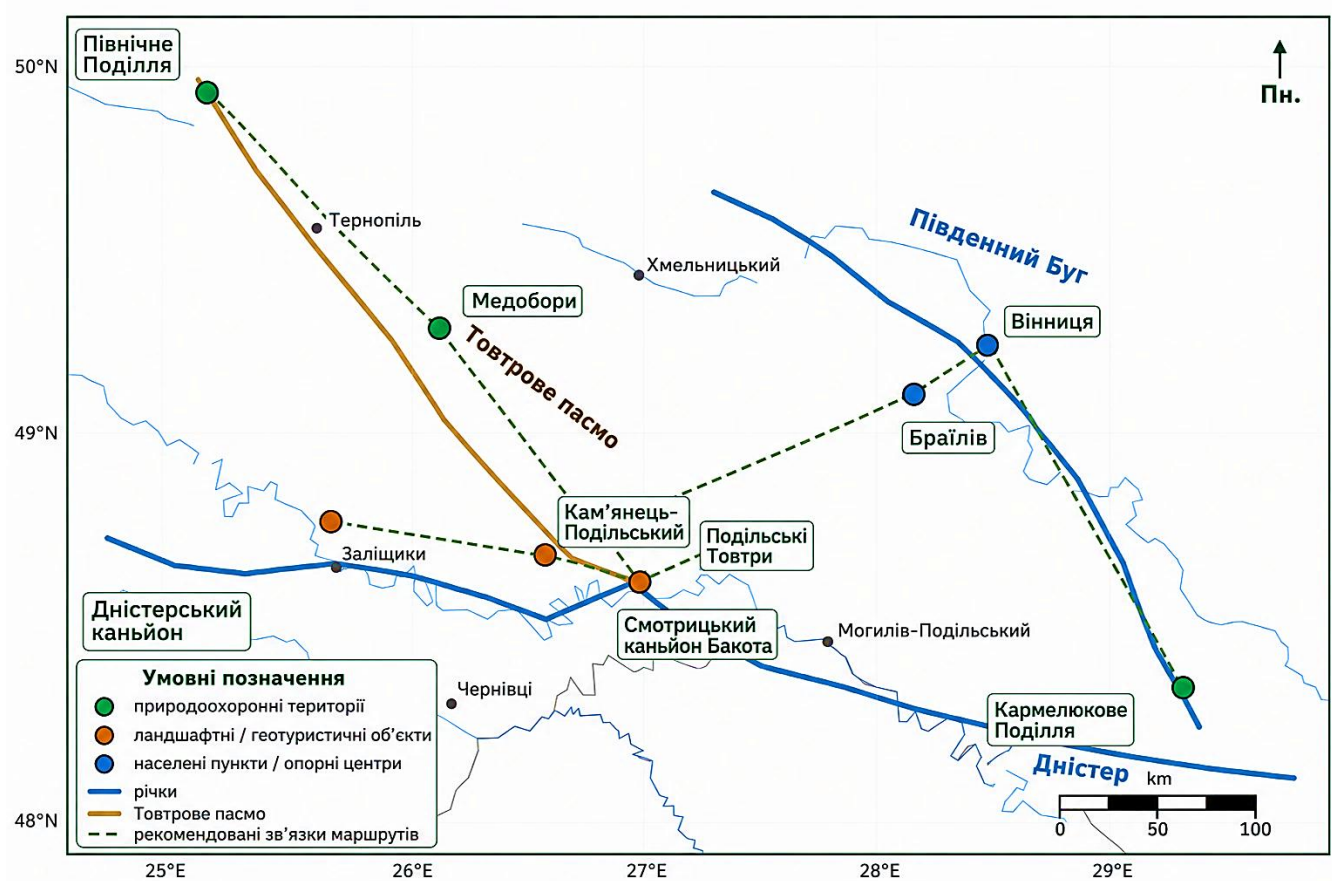

Рис. А.1. Схематичне узагальнення екотуристичних центрів і маршрутних зв’язків Поділля

Примітка. Картосхема має узагальнювальний характер і призначена для візуального пояснення просторової логіки розвитку екотуризму у межах Поділля.

Елемент картосхеми	Змістове значення	Практичне використання в роботі
Природоохоронні території	НПП «Подільські Товтри», НПП «Дністерський каньйон», природний заповідник «Медобори», НПП «Кармелюкове Поділля», НПП «Північне Поділля».	Визначення базових осередків екотуристичної діяльності та природоохоронної інтерпретації.
Ландшафтні та геотуристичні об’єкти	Бакота, Смотрицький каньйон, Дністерський каньйон, Товтрове пасмо, долини річок.	Обґрунтування пізнавальної, рекреаційної та геотуристичної цінності території.
Маршрутні зв’язки	Умовні лінії між ключовими центрами та локаціями, які можуть бути поєднані в екскурсійні або туристичні програми.	Планування комплексних маршрутів короткої та середньої тривалості.

Додаток Б

**Паспорт орієнтовного екотуристичного маршруту «Екотуристичне
Поділля: Товтри – Бакота – Дністерський каньйон»**

Показник	Характеристика
Назва маршруту	«Екотуристичне Поділля: Товтри - Бакота - Дністерський каньйон»
Тип маршруту	комбінований екотуристичний, природничо-пізнавальний, екскурсійний, з елементами геотуризму та ландшафтної інтерпретації
Орієнтовна тривалість	2-3 дні залежно від формату групи, сезону, транспортної логістики та кількості тематичних зупинок
Цільова аудиторія	студенти туристичних і природничих спеціальностей, школярі старших класів, внутрішні туристи, екскурсійні групи, поціновувачі природи та геоспадщини
Ключові локації	Кам'янець-Подільський, Смотрицький каньйон, НПП «Подільські Товтри», Бакота, долина Дністра, оглядові локації Дністерського каньйону
Основна тематика інтерпретації	ландшафти Поділля, Товтрове пасмо, каньйоноподібні долини, історія природокористування, природоохоронний режим, правила відповідальної поведінки туриста
Рекомендований сезон	квітень - жовтень; для навчальних екскурсій найбільш зручні травень, червень, вересень і початок жовтня
Форма пересування	автобус / мікроавтобус між локаціями; пішохідні екскурсійні ділянки у межах окремих об'єктів
Необхідна інфраструктура	маркування, інформаційні стенди, оглядові майданчики, місця короткого відпочинку, санітарні зони, контейнери або система винесення сміття, QR-матеріали
Очікуваний результат	поглиблення природничо-краєзнавчих знань, формування екологічної культури, популяризація сталого туризму та підсилення туристичної привабливості Поділля

Орієнтовна структура маршруту за днями

День	Локації	Основний зміст	Очікувані результати
1	Кам'янець-Подільський - Смотрицький каньйон	Огляд каньйоноподібної долини, пояснення геоморфологічних процесів, зв'язку природи й історичної забудови.	Розуміння ролі рельєфу, водних процесів і природних умов у формуванні туристичної привабливості.
2	НПП «Подільські Товтри» - Бакота	Ознайомлення з Товтровим пасмом, ландшафтними контрастами, рекреаційним навантаженням і правилами поведінки.	Усвідомлення природоохоронної цінності території та потреби керованого відвідування.
3	Долина Дністра - локації Дністерського каньйону	Порівняння оглядових точок, аналіз ресурсів для екотуризму, обговорення ризиків перевантаження локацій.	Формування практичних навичок оцінювання екотуристичного потенціалу й пропозицій щодо сталого використання.

Додаток В

Матриця оцінювання екотуристичного потенціалу ключових об'єктів Поділля

Шкала оцінювання: 1 бал - низький рівень прояву ознаки; 3 бали - середній рівень; 5 балів - дуже високий рівень. Інтегральний бал розраховано як суму шести критеріїв, максимальне значення - 30 балів.

Об'єкт / територія	Ресурсна цінність	Доступність	Інфраструктура	Інтерпретаційний потенціал	Керованість відвідування	Участь громади	Сума
НПП «Подільські Товтри»	5	4	4	5	4	4	26
Смотрицький каньйон	5	5	4	4	3	4	25
Природний заповідник «Медобори»	5	3	3	4	5	4	24
НПП «Дністерський каньйон»	5	4	3	4	4	3	23
Бакота	5	4	4	3	3	4	23
Екостежка «Між трьома мостами»	3	5	4	4	2	4	22
НПП «Кармелюкове Поділля»	4	3	3	3	4	3	20
НПП «Північне Поділля»	4	3	3	3	4	3	20

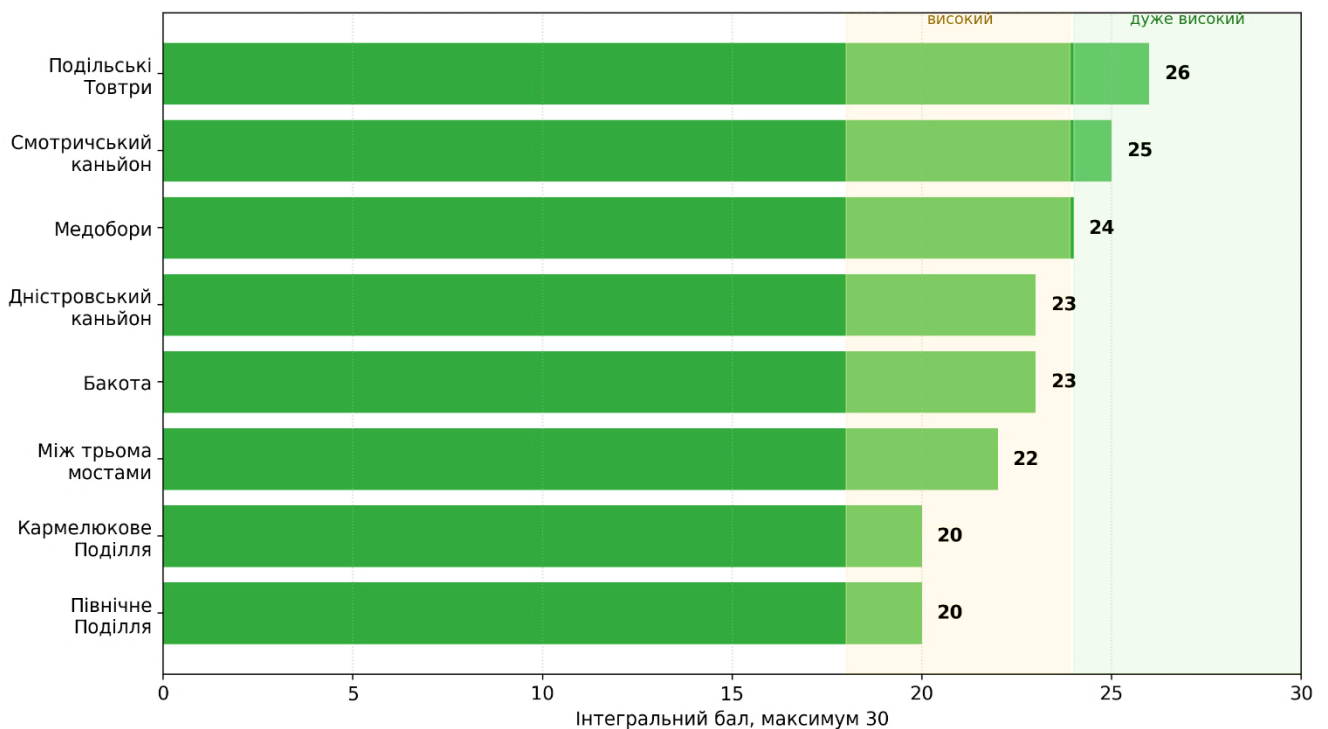

Рис. В.1. Порівняльна оцінка екотуристичного потенціалу ключових об'єктів Поділля

SWOT-аналіз розвитку екотуризму Поділля

S - Сильні сторони • різноманіття природно-ландшафтних ресурсів: каньйони, річкові долини, Товтри, лісостепові комплекси; • наявність національних природних парків, заповідника, заказників, екологічних стежок; • поєднання природної, історико-культурної та краєзнавчої привабливості; • можливість розроблення коротких, комбінованих і навчально-пізнавальних маршрутів; • зростання попиту на внутрішній туризм і природоорієнтований відпочинок.	W - Слабкі сторони • нерівномірний розвиток туристичної інфраструктури між окремими локаціями; • обмежена кількість якісних інформаційних матеріалів, стендів, QR-супроводу та маршрутних карт; • недостатня промаркованість частини стежок і оглядових ділянок; • фрагментарна взаємодія між громадами, туристичним бізнесом і природоохоронними установами; • ризик хаотичного відвідування популярних місць у пікові періоди.
О - Можливості • створення міжрегіональних екотуристичних маршрутів Поділля; • залучення місцевих громад до послуг гідів, садиб, харчування, локальної продукції; • розвиток цифрової інтерпретації: QR-коди, онлайн-карти, віртуальні тури; • використання екотуризму в освітніх програмах, практиках і позашкільній краєзнавчій роботі; • формування бренду Поділля як території відповідального природничо-пізнавального туризму.	Т - Загрози • перевищення рекреаційного навантаження на популярних локаціях; • засмічення, витоπτування, пошкодження схилів і деградація оглядових майданчиків; • сезонні безпекові ризики, пов'язані з погодою, паводками, пожежною небезпекою та станом стежок; • комерціалізація природної спадщини без належного природоохоронного супроводу; • недостатність фінансування на утримання маршрутів, знакування та моніторинг.

Висновок до SWOT-аналізу. Для Поділля доцільною є стратегія контрольованого зростання екотуристичних потоків: розширення маршрутної мережі має поєднуватися з маркуванням, інформаційною інтерпретацією, участю громад і регулярним моніторингом стану природних об'єктів.

Алгоритм сталого управління екотуристичним маршрутом і моніторинг впливів

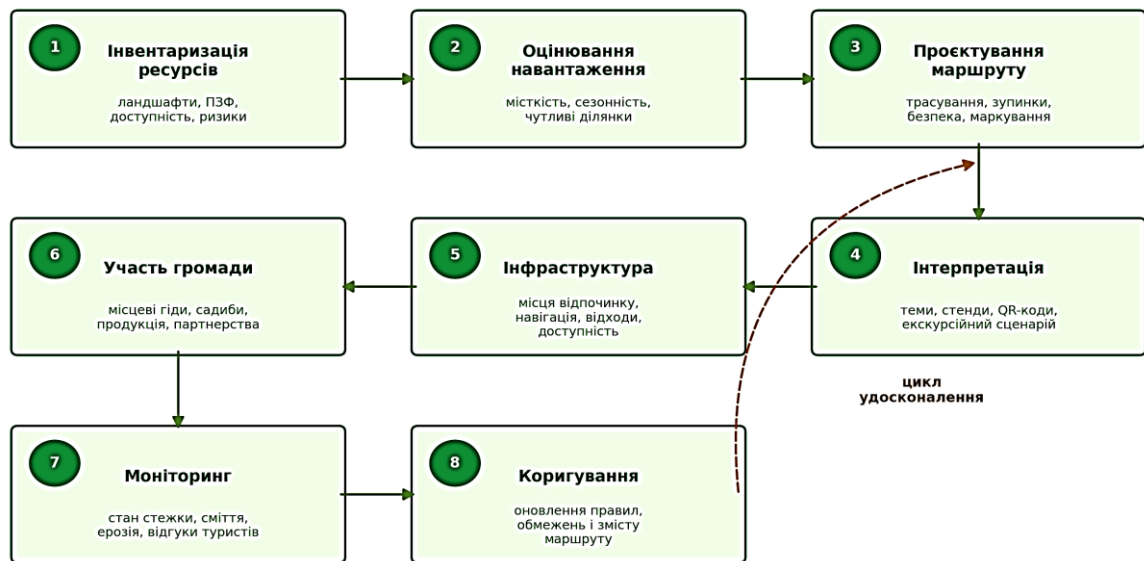

Рис. Д.1. Алгоритм сталого управління екотуристичним маршрутом

Контрольний лист моніторингу екотуристичної стежки або маршруту

Показник контролю	Що перевіряється	Періодичність	Відповідальні / учасники
Стан полотна стежки	ерозія, розмиви, небезпечні ділянки, витоптування поза маршрутом	2 рази на сезон і після злив	адміністрація ПЗФ, громада, гід
Маркування й навігація	наявність вказівників, читабельність табличок, актуальність QR-кодів	щомісяця в активний сезон	туристичний відділ громади, волонтери
Сміття та санітарний стан	місця накопичення відходів, стан контейнерів, потреба у прибиранні	щотижня в піковий сезон	комунальні служби, організатори маршрутів
Безпека туристів	оглядові точки, поручні, попереджувальні знаки, ризик падіння каміння або зсувів	перед початком сезону та після негоди	відповідальні за маршрут, ДСНС за потреби
Рекреаційне навантаження	кількість відвідувачів, пікові періоди, конфліктні точки маршруту	постійно або вибірково	адміністрація території, гід
Якість інтерпретації	зрозумілість тем, оновлення інформації, наявність матеріалів для різних груп туристів	1 раз на рік	екскурсоводи, викладачі, фахівці ПЗФ
Зворотний зв'язок	відгуки туристів, пропозиції громади, скарги щодо безпеки або сервісу	після кожної групи / сезону	організатори екскурсій, громада

Рекомендовані правила поведінки туриста на екостежці:

- рухатися лише визначеним маршрутом і не скорочувати шлях через чутливі ділянки;
- не залишати сміття, не пошкоджувати рослини, кам'янисті відслонення, інформаційні стенди та маркування;
- дотримуватися тиші біля місць гніздування, водних об'єктів і на територіях із природоохоронним режимом;
- не розпалювати вогнища поза спеціально визначеними місцями;
- поважати місцевих мешканців, приватні території та локальні традиції;
- у разі виявлення небезпечної ділянки або засмічення повідомляти відповідальних за маршрут.